

KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

NOTA BENE

2,40€ polovica pre predajcu

November 2021/244

TIENE

**Očkovanie je bezpečné,
bezplatné a dobrovoľné.**

**Pridajte sa k viac ako 2,4 mil.
zaočkovaných obyvateľov na Slovensku.**

Aktuálne opatrenia Covid Automatu
platné vo Vašom okrese si môžete
skontrolovať na automat.gov.sk.

**Vakcína
je riešenie**

Rozhovor
Alergický na pátos

4

Reportáž
**Dobrodružstvo
v kaštieli**

8

Téma
Dámy v ro(c)koch

12

Téma
Príbeh o sebe

16

História
Nástroj na prežitie

22

Pútnik
Divadlo tieňov

26

Téma
Bývať proti všetkým

34

Temnôstky a tieňohry

Nie je tieň ako tieň. Niektoré tieňe sa usádzajú priamo v duši – tieňe strachu, hanby, staroby či smrti. Ambicióznejšie tieňe sa tiahnu dejinami celých národov ako nepriznaná vina. Mierumilovnejšie tieňe sa uchylujú na maliarske plátna a fotografie. Niektoré slúžia pod stromami ako útočisko pre ľudí a zvieratá, iné s deťmi hrajú tieňohry na stenách.

Niekedy sa mi zdá, že svet je plný temných tieňov. A niekedy mi pripadá, že zlyhávam na všetkých frontoch. Nie je ľahké byť človekom. Túžba po spravodlivosti, dokonalosti, večnosti, láske a vznešených ideáloch je každodenne zraňovaná realitou sveta a svojimi vlastnými obmedzeniami a malosťou. Rozpory a nenaplniteľné túžby, veľké ciele a dosť pochybné výkony. Zaslúžime si objatie a obdiv za to, že si neprehodíme uterák cez plece a kompletne nezutekáme – že to proste nejak dávame a potkýnajúc sa a s dooškieranou sebaúctou ideme ďalej.

Na jeseň padajú na dušu tieňe akosi častejšie. Preto existujú teplé deky, dobré knihy, žiarivo červené šály, žlté horčicové svetle a láskavi priatelia ochotní počúvať tisíckrát opakované pochybnosti a obavy. Alebo aj skúsení terapeuti – je dôležité požiadať o pomoc a nezostať v tom sám. Na tieňe totižto najlepšie zaberajú ľudia.

Vždy natrčam uši, keď iní ľudia zdieľajú svoje vnútorné boje a temnôstky. Tak je mi tisíckrát ľahšie byť láskavá aj k tým vlastným. Stále si myslím, že to je jediná cesta – snažiť sa o viac jemnosti a láskavosti k sebe samým a navzájom. Viac zdieľania a zraniteľnosti a menej hry na sympatických pohodačkov.

Témou tohto čísla som si pekne zavarila. Na to, že tieň nič neváží, vie byť dosť ťaživý. Veľa editoriálov letelo do koša. Temnú túžbu po dokonalosti zastavila až uzávierka.

Všetko na svete má svoj tieň. Aj ten najtenší vlas, aj naša Zem má ten svoj – volá sa umbra. Tieň k nám patrí a patrí aj k životu. Temné okamihy života niekedy nedávajú zmysel. Dodávajú však hĺbku a komplexnosť. V psychologickom tieni sami pred sebou skrývame mrzkejšie stránky svojho ja, ale aj potenciál, ktorý len čaká na svoj čas. Aby sme nazreli do tej tmy v nás, pomáha chytiť sa za láskavú ruku. Po stretnutí s ňou sme silnejší a ozejstnejší.

Na večernej jazde bicyklom mímam pouličné lampy. Ako hravé šteňa ma predbieha môj vlastný tieň. S ľahkosťou narastie, rozdvíja sa a v okamihu mizne pod kolesami. Vždy keď ma vyláká, spokojne sa nafukuje. Možno nemusíme stále prekonávať svoj tieň. Niektoré tieňe možno chcú len objať a poškrabkať.

Sandra Pazman Tordová, šéfredaktorka

NOTA BENE

11 2021

Editoriál

3

NOTA BENE
11 2021
Rozhovor

4

Alergický na pátos

 Karol Sudor Alan Hyža

Na začiatku Petra Kerekesa zaujali cenzori. Ľudia, ktorí vo väzeniach čítajú listy predtým, ako ich odovzdajú adresátom. Potom objavil Irinu. Dokonalá postava do filmu. Nakoniec z toho vyliezol príbeh o dvoch ženách – na jednej strane osamelá cenzorka Irina, na druhej väzenkyňa Lesja, ktorá tam porodí.

Najnovší film Petra Kerekesa Cenzorka, ktorý vznikol v ženskej väznici v ukrajinskej Odeze, získal na festivale v Benátkach cenu za najlepší scenár a je slovenským kandidátom na Osa-

ra. Režisér nakrúcal vo väzení šesť rokov. Zameral sa na vzťah odsúdených matiek s ich deťmi, zavretými spolu s nimi. Hoci ide o hraný film, situácie a správanie žien odporozorovali filmá-

ri priamo od odsúdených vo väznici. Mnohé väzenkyne v ňom aj reálne hrajú. Jedna sa kvôli tomu po prepustení na dvanásťhodinové šichty do väzenia dokonca vracala.

Váš najnovší film sa volá Cenzorka. Nakrútili ste ho v autentickej ukrajinskej väznici v Odeze, kde sú za rôzne kriminálne činy zatvorené ženy – matky. Zaskočilo vás, keď ste na festivale v Benátkach získali cenu za najlepší scenár? Lebo sám hovoríte, že ste v podstate žiadny poriadny scenár nemali.

Bolo to veľké prekvapenie, bol som plný emócií. Aj preto, že hoci sme sa deň predtým dozvedeli, že asi nejakú cenu dostaneme, netušili sme, akú konkrétne. Keď nakoniec počas večera vyhlásili, že dostávame cenu za najlepší scenár, bol som zaskočený, lebo ten bol naozaj len orientačný. V praxi to beriem skôr ako ocenenie najmä za samotnú štruktúru filmu. Mali sme za sebou ročnú prácu v strižni, kde sme sa veľmi snažili vybalansovať dokumentárne časti s hranými. Museli sme to vážiť priam na lekárnických váhach, lebo aj jediné slovo navyše dokázalo pokaziť celú scénu.

Pred pozretím filmu som si o ňom zámerne nehladal žiadne informácie. Nadobudol som pocit, že ide o skvelý dokument s milým happyendom. Potom som si o ňom začal čítať a zistil som, že všetko je inak, že okrem väzenkýň tam hrajú aj herečky, že ide o hraný film. Nebojíte sa, že divákov to môže zaskočiť?

Nie, lebo my všade vopred a poctivo priznávame, že ide o hraný film, nie o dokument, hoci sa nakrúcal v reálnej väznici a účinkuje v ňom množstvo autentických postáv. Jeho medzinárodný distribučný názov je 107 matiek, lebo sme reálne čerpali z množstva príbehov tamojších väzenkýň. Požičali sme si od nich skutočné dialógy, monológy, gestá a správanie, aby sme z toho vyskladali vlastný príbeh. Scenár teda nevznikal od stola v Bratislave, ale priamo v Odeze, pričom divák vidí množstvo skutočných príbehov koncentrovaných do životov pár väzenkýň.

Na základe čoho ste vyberali?

Na základe pozorovania. Niektorá väzenkyňa mala zaujímavý spôsob nadväzovania, iná zaujímavo riešila, ako si niekde tajne zapáliť cigaretu, ďalšia mala skvelé „šplechy“ a podobne. Podstatné bolo vyskladať to dokopy tak, aby to dávalo súvislý príbeh a zároveň nekrivilo realitu vo väznici. Mne je vlastne celkom príjemné, keď diváci musia hádať, kto je kto, ktoré roly hrajú herečky a ktoré skutočné väzenkyne či dozorkyne.

Ja som na to neprišiel. Až potom som sa dočítal, že herečkou je napríklad väzenkyňa Lesja, ktorá zo žiarlivosti zavraždila svojho muža a vo väzení sa jej narodilo dieťa.

Áno, Lesju hrá herečka z ukrajinského divadla. Jej najlepšiu kamarátku zase hrá žena, ktorá si reálne odsedela vo väzení sedem rokov, ale už je na slobode. Inými slovami, do väzenia sa na dvanásťhodinové šichty vracala dobrovoľne a kvôli filmu.

Skvele zahranou postavou je samotná cenzorka, teda dozorkyňa Irina.

Vidíte, a tá je tamojšou skutočnou dozorkyňou, respektíve operačnou dôstojníčkou. Jej filmová mama je, naopak, herečka. A dve hlavné deti boli do filmu vybrané z castingovej agentúry, kým všetky ostatné sú priamo deti väzenkýň.

Prečo ste vlastne neurobili čistý dokument, ale hraný film, ktorý pôsobí ako dokument?

Na to sa ma teraz pýtajú takmer všetci. Možno preto, že šlo o citlivé témy. Tým, že sme ženám vo väznici povedali, že ide o hraný film, umožnili sme im kryť sa práve touto maskou. Že hoci hrajú samy seba, v skutočnosti sú len herečkami. V podstate sme im umožnili dať si na tváre fiktívne škrabošky ako na karnevale. Tým sa stali slobodnými a mohli sa správvať tak, ako to cítili, vyjadrovať emócie, ktoré pred druhými v normálnom živote schovávajú.

Podobne pracuje aj skvelá gruzínska novinárka a režisérka Nino Kirtadze, ktorá v 90. rokoch odišla žiť do Francúzska. Tiež zvykne kumulovať dokumentárne prvky s hranými scénami.

Nino Kirtadze je mojím veľkým vzorom, poznáme sa z festivalov, priateľíme sa, vymieňame si filmy, dokonca sme s ňou konzultovali poslednú verziu strihu Cenzorky. Tu dodám, že keby šlo o čistý dokument, je otáznne, či by väzenkyne na nakrúcanie o svojich príbehoch vôbec pristúpili, či by o sebe chceli otvorene rozprávať. Paradoxne, tie „masky“ alias herecké roly im umožnili byť samými sebou.

Tým sa vysvetľuje, ako ste ich presvedčili, aby vôbec vystupovali pred kamerami. Nemali občas pocit,

že to, čo hrajú, v skutočnosti neodráža realitu?

Chodili za nami najmä dozorkyne s tým, že to nakrúcame príliš mierne. Že ony samy sú na väzenkyne v skutočnosti brutálnejšie, že by sme to mali urobiť realistickejšie, že máme prísť, keď budú robiť napríklad prehliadky, aby to nevyzeralo príliš romanticky.

Výsledok je napriek tomu brutálny, diváka v mnohých momentoch priam mrazí. Videl som mnoho filmov, ktoré sa odohrávali vo väzení, a obvykle pracovali s podobnými obrazmi – bitky, týranie, bachar-sadista, loptové hry a posilňovanie na dvore, obušky, mreže, sexuálne násilie, ostnaté drôty, pokus o útek a podobne.

My sme si vopred povedali asi desať väzenských klišé, ktoré sme vo filme v žiadnom prípade nechceli. Napríklad, že tam nebudú žiadne lesbické scény, žiadne nahé ženy v sprchách, žiadne hysterické násilie, drsné prehliadky a podobne, teda to, čo poznáme z väčšiny väzenských filmov. Zdalo by sa mi to samoučelné už len preto, že by to bolo schopné zabiť jemnú niť medzi matkami a deťmi, ktorú sme sa tam snažili vystavať.

Povedali ste, že tento film vás dost zmenil, že už ste iným Kerekesom ako predtým. Prečo?

Časové rozpätie nakrúcania bolo až šesť rokov, vo väznici sme strávili päť či šesť rôzne dlhých turnusov. Myslím si, že pred týmto filmom som bol lepším respondentom na odpovede, lebo som vedel odpovedať rýchlejšie, pohotovejšie, sebavedomejšie a jasnejšie. Vo väznici som sa však stretol s takým množstvom rôznych príbehov, že odvtedy sa bojím vynášať definitívne sudy. Prišiel som na to, že predtým, než niekoho odsúdím, potreboval by som chodiť v jeho topánkach.

Smerujete k tomu, že predtým ste vrahyne jasne odsudzovali, keď ste si však vypočuli ich osobné príbehy a motivácie, prišla istá dávka empatie, respektíve potreby „nekopat“ do nich za každú cenu?

Niečo v tom zmysle, ale netýka sa to len tých žien v Odeze, ale ľudí celkovo. Odkedy som urobil tento film, bojím sa vynášania rýchlych morálnych súdov na adresu druhých. Jednoducho som spoznal toľko ťažkých životných osudov, že som krotkejší v reakciách.

NOTA BENE
11 2021
Rozhovor

5

Vo filme vystupujú ženy, ktoré sedia za vraždy manželov, partnerov, milencov, prípadne mileníek svojich partnerov. Sedia v Odese len vrahyne?

Nie, v skutočnosti sú tam zastúpené ženy so všetkými možnými kriminálnymi deliktmi. Najčastejšie ide o zlodějky, vreckárky, podvodníčky, drogové dílerky, ale aj o vrahyne. Zaujímavé je, že veľká väčšina tých vražd bola spáchaná zo žiarlivosti. Ani jedna z tamojších žien nevraždila úkladne, chladnokrvne či pre peniaze, aspoň sme na také nenarazili.

Hovoríme o väznici, kde sú s matkami zavreté aj ich deti do troch rokov. Zábery na ne trhajú srdce. Už z podstaty potom pre režiséra vyplýva riziko, že skĺzne k patetickým obrazom a scénam. Pracovali ste vedome s tým, že sa tomu musíte vyhnúť?

Jasné. Možno aj preto sme to točili tak dlho. V hraných filmoch nenávidím falošnosť, keď cítiť, že herci to v skutočnosti neprežívajú. Rovnako som alergický na pátos. Možno je to dané aj mojím dokumentárnym „backgroundom“. Kým sme neboli spokojní, množstvo scén sme nespočetnekrát opakovali, dokonca sme preobsadzovali herečky. Pátos bolo to posledné, čo by sme vo filme chceli, o to viac sme sa mu vyhýbali.

Film sa začína dosť zostra – scénou z pôrodu. Ten sa dá nakrútiť všelijako, vy ste sa rozhodli pre detailný, naturalistický a neskresľujúci spôsob. Človek čaká ľahký úvod, miesto toho hneď šok.

Prvú verziu sme natočili tak, ako by to asi urobili klasickí slovenskí filmári – cenzorka čaká za zatvorenými dverami a zo sály sa ozývajú zvuky pôrodu. Prišlo mi to však hrozne neautentické. Požiadali sme preto o nakrútenie reálneho pôrodu mimo väznice a so ženou, ktorá s tým súhlasila. Pre mňa šlo o veľmi dôležitý a symbolický začiatok filmu.

V čom?

V tom, že od toho momentu je divákovi jasné, že všetko, čo im ďalej režisér ukazuje, sa deje naozaj. Ak sa už na začiatku nebojí krvi, placenty, telesných štiav a ukáže všetko, možno veriť aj tomu ostatnému. Inak, tu sa asi diváčky a diváci budú deliť na dve kategórie – na tých, čo pôrod prežili, respektíve boli pri ňom, a tých, čo ho nezažili. U tých prvých sa rozbehnú hormóny a k dieťaťu, ktorého vývoj a príbeh vo filme

ešte nepoznajú, si okamžite vytvoria veľmi intenzívny vzťah. Inými slovami, pôrod na začiatku filmu bol vedomým rozhodnutím zapôsobiť šokom. Je to podobné ako v hudbe, kde tiež máte na začiatku uvedený kľúč, či bude v durovej alebo molovej tónine. A my sme takto tiež prezradili, v akej „tónine“ sa bude odohrávať film.

V surovej, durovej. Záver filmu čitateľom neprezradím, ale na mňa už pôsobil molovo, človeku sa chcelo plakať od dojatia.

Záverov filmu sme mali pripravených viac, ale neboli sme si istí, ako by fungovali. S nápadom potom prišla samotná cenzorka Irina. Jej návrh sa nám najskôr nepozdával, lebo pôsobil ako z amerického filmu. Lenže nakrútili sme to a vyšlo to perfektne. V strižni sme pochopili, že to je jediný možný záver. Zrejme aj preto, že sa to stretlo so správnou hudbou. Niektoré procesy sú vedomé, iné podvedomé, a ja som zistil, že podvedome staviam film tak, že ak je cenzorka Irina na začiatku pri pôrode a pozerá sa, ako dieťa prichádza na svet, potom ho tri roky sprevádza vo väznici, kde sedí jeho matka, tak je vlastne prirodzené to, čo sa udeje na konci. Navyše to tam nie je prezentované prvoplánovo, ale s otvoreným koncom.

Z väzenkýň – matiek pri filmových dialógoch s cenzorkou cítit apatiu, hoci hovorí a vražďách svojich partnerov. Z ich vyjadrení však zároveň cítiť, že si strašne želajú, aby sa ich deťom vodilo lepšie, aby prežili šťastnejší život. Bolo túto emóciu z tamojších žien cítiť aj v realite?

Jednoznačne a veľmi často. Tie rozhovory sme nakrúcali hneď počas prvých filmovacích dní. To, čo je na obraze pár minút, nám reálne trvalo tri dni. Máme také množstvo materiálu a zaujímavých príbehov, že už len zo samotných hovoriacich hláv by sme vedeli spraviť solídny film. Práve vtedy sme tie ženy celkom dobre spoznali. Na základe toho, čo hovorili, sme potom upravovali celkový príbeh a vyberali si z nich účinkujúce do epizódnych postáv. Chcel som, aby skutočné väzenkyne boli vo filme stále vizuálne prítomné.

Na otázky cenzorky väzenkyne odpovedajú krátko, úsečne, bez rozvitých viet, bez vaty. Nič neprikrášľujú. To, čo spáchali, opisujú vecne.

Lebo o tom nerozprávajú prvýkrát v živote. Za tie roky, čo tam sedia, to už hovorili toľkokrát, že sa im to doslova „vyčistilo“, ostala už len informačná a emocionálna esencia toho, čo sa udialo. Vidieť to aj na tom, že ak sa pri niečom rozplačú či rozochvejú, nehrajú to. Ide o veci, ktoré ich dodnes trápia.

Silnou scénou je nočný záber na miestnosť, v ktorej sú postielky s malými deťmi. Niektoré spia, iné plačú, sedia, dožadujú sa dotyku. V rohu miestnosti sedí za stolom korpulentná sestrička v bielom plášti, napcháva sa a na deti kašle. Strašný pohľad, keď človek vie, ako deti potrebujú pomôcť, pohľadiť, pocítiť blízkeho.

Niekedy je realita ešte šialenejšia ako hraný film. Keď sme tam prišli v rámci obhliadok, reálne tam sedeli až tri stodvadsaťkilogramové sestričky, ktoré sa mali starať o deti, ale akosi sa im nechcelo. Celkovo sa o ne príliš nestarajú. Odmietli účinkovať aj vo filme, tak sme tú nepeknú realitu nakoniec zahrali so ženou, ktorú sme vybrali na castingu tak, aby sa im podobala. Na druhej strane si tie sestričky v praxi zvyknú vziať jednu až dve väzenkyne na výpomoc. Sestričky teda síce deti zväčša ignorujú, väzenkyne sa však pre ne snažia urobiť maximum. Spoznali sme tam jednu, ktorá bola ochotná účinkovať vo filme, ale odmietla nám porozprávať svoj príbeh, iba podľa nášivky na mundúre sme pochopili, že šlo o lúpežné prepadnutie.

Práve ona si vybojovala, že bude spávať v miestnosti s tými deťmi. Dôvodom bolo, že sa strašne bála ostatných väzenkýň. A treba povedať, že o deti sa starala skvele.

Dozvedeli ste sa, prečo vlastne matky vo väznici nesmú bývať priamo s deťmi, najmä tými čerstvo narodenými? Do väzenia prichádza matka, bábätko jej vezmú a oznámia jej, že dva týždne ho neuvidí, lebo ide do karantény. Inými slovami, nemôže ho ani dojiť, len posilať mlieko. Neskôr síce dojiť môže, ale prebieha to drsne – všetky matky si sadnú na lavicu, nasleduje hromadné dezinfikovanie prsníkov a potom im ako tovar na vozíku privezú bábätká.

Dnes už je to tam tak, že deti do šesť mesiacov môžu bývať priamo s matkami. Predtým mohli byť spolu len dve hodiny ráno a dve poobede. Drsná bola najmä tá štrnásťdňová karanténa. To bolo pre tamojšie matky peklo. Nemu-

seli sme nakrúcať žiadne brutálne scény s obuškami, mlátením, mrežami a žiletkovými plotmi, lebo brutalitu tam dostatočne symbolizovalo práve to, že žena s plnými prsiami si musí mlieko odstrekovať a vylievať ho do hnusného hrdzavého umývadla, kým jej dieťa je len pár desiatok metrov od nej.

Podobne neschopne ako sestričky na mňa pôsobila sociálna pracovníčka. Opäť korpulentná dáma, ktorá to s deťmi zjavne nevie, si sadá na maličkú detskú stoličku k dieťaťu, ktoré oslavuje narodeniny, a zo stola rovno uchmatne kúsok torty.

O takýchto sociálnych pracovníkoch sme tam počuli veľa príbehov. Zaujímavé je, že do väznice v tejto pozícii často prichádzajú muži, ktorých vysielajú detské domovy. Naším cieľom však bolo natočiť film, v ktorom sa muž až na malé výnimky neobjaví, preto to hrá žena.

Sestrička, sociálna pracovníčka aj dozorkyne – všetko sú ženy „pri tele“. Je to zámerný stereotyp, alebo odkaz na realitu?

Máme množstvo záberov, kde cenzorka Irina reálne číta milostné listy, ktoré chodia väzenkyniam, a vždy sa pritom niečím napcháva. Je to jasné kompenzovanie nedostatku lásky jedlom. Áno, väčšina dozorkýň tam je dosť obézna. Zrejme to súvisí s tým ich svetom, kde sa funguje len na príkazy – zatvorte dvere, pozdravte, odpovedajte celou vetou, kde máš odznak a podobne. Inými slovami, na každom stupni hierarchie sa tam všetci permanentne buzerujú. Nefungujú tam žiadne milé vzťahy, a tak si ich personál kompenzuje jedlom.

Keď Irina číta korešpondenciu, ktorá prichádza ženám zväčša od ich partnerov a frajerov, snaží sa brať to drsne, ale nakoniec ju listy dojmajú.

Aj to je odkaz na realitu. Povedali sme jej, aby pred kamerou čítala skutočné listy, ktoré väzenkyniam prichádzajú. Ide o ráznu ženu, ktorá nemá problém povedať svoj názor, tak nám oponovala, že načo bude vo filme čítať listy, keď to pre diváka aj tak bude statická nuda. Nakoniec sme ju presvedčili a vytvorili správnu atmosféru. Prvý list nuda, druhý list nuda, pri treťom sa jej začali rosiť oči, pri štvrtom sa rozplakala a pri piatom vyšala tak rumázgať, až sme to museli vystrihnúť, lebo by z toho vznikol „doják“. A to som teda nechcel.

Celkovo dozorkyne fungovali v kontrastných roliach – na jednej strane drsná komunikácia s väzenkyňami, krik, fyzické prehliadky a ohmatávanie tiel, na druhej snaha podať deťom lízanky. Akoby ste chceli ukázať, že aj tá najdrsnejšia bacharka má svoje city a chcela by byť dobrou mamou. Cenzorka Irina sa pred vlastnou matkou tvári, že jej nechýba vlastné dieťa, a zrazu v zábere nežne hladká bábiku.

Presne tak. To všetko odráža realitu, to, čo sme od väzenského personálu naozaj cítili. Na jednej strane drsnosť, na druhej neha. Irina je frustrovaná zo svojho veku aj z toho, že stále nemá deti, kým jej rovesníčky áno, na druhej strane z filmu jasne cítiť, kde je naozaj šťastná – práve vo väznici medzi „svojimi“ ženami. Keď spolu pozerajú film, úprimne sa smeje. Mimo brán väznice sa necíti tak komfortne.

PETER KEREKES (1973) sa narodil v Košiciach, vyštudoval filmovú réžiu na VŠMU v Bratislave. Na konte má množstvo ocenených dokumentárnych filmov, je aj scenáristom, producentom a pedagógom. Jeho najnovší film Cenzorka, ktorý sa natáčal v ženskej väznici v ukrajinskej Odese, získal na tohtoročnom Medzinárodnom festivale v Benátkach v sekcii Horizonty cenu za najlepší scenár.

Prečo ste nakrúcali vo väznici v Odese a nie na Slovensku?

Na začiatku nás vyslovene zaujímali cenzori, teda ľudia, ktorí vo väzniciach čítajú odchádzajúce a prichádzajúce listy. Potom sme objavili Irinu. Previedla nás väzením a fascinovala ma svojou mnohorakosťou – niekde bola prísna, inde milá. Dokonalá postava do filmu. Nakoniec nám z toho vyliezol príbeh o dvoch ženách – na jednej strane osamelá cenzorka Irina, na druhej väzenkyňa Lesja, ktorá tam porodí. Tak vznikla hlavná dejová linka. A prečo sme netočili na Slovensku? Lebo s našimi inštitúciami, nielen väznicami, je to komplikované. Keď im povieť, že chcete nakrúcať, boja sa, že tam ideme odkrývať nejaké kauzy, že si posvietime na ich prešľapy. Skúšali sme to, ale nemalo to zmysel. Na základe ich strachu usudzujem, že asi naozaj mali za ušami. Ukrajina v tomto bola prístupnejšia a voľnejšia, mali sme tam aj dobré kontakty, takže nenastal žiadny problém.

Film sa nakrúcal v ukrajinskom väzení, ale v ruštine. Ukrajina a Rusko nemajú dobré vzťahy. Nebol s tým problém?

Bál som sa, ako to bude s tamojšími fondmi a podporou, ale všetci na Ukrajině nad tým mávli rukou, že aj v tejto napätej dobe je to v poriadku. Jasné, museli sme vyrobiť aj verziu s ukrajinským dabingom, ale inak to nik neriešil. Príjemne ma to prekvapilo. V tomto sa mi Ukrajina zdá byť sebavedomá a slobodná. Neviem si predstaviť, že by to fungovalo aj opačne – že by ruský štátny fond podporil vznik filmu odohrávajúceho sa v Rusku, ale výhradne v ukrajinčine.

Úvod — 1

11 2021

Rozhovor

6

Úvod — 1

11 2021

Rozhovor

7

NOTA BENE

11 2021

Reportáž

8

NOTA BENE

11 2021

Reportáž

9

Dobrodružstvo v kaštieli

Jana Čavojská

Zabudnutý kaštieľ v Jelšave ožíva aj vďaka zapojeniu nezamestnaných do záchrany kultúrnych pamiatok. Návštevník v ňom môže odkrývať historické vrstvy jeho minulosti – a onedlho aj stráviť noc vďaka zážitkovému ubytovaniu. Stále však nevypovedal všetky svoje tajomstvá.

Keď v roku 2013 vkročila Viera Kozárová prvýkrát do jelšavského kaštieľa – po známosti, lebo bežne verejnosti prístupný nebol – nevidela sutiny, smetisko a jeho zlý stavebno-technický stav. Zaľúbila sa do toho miesta. Práve prišla na Gemer z Nitry. Koordinovala práce na hrade Muráň a cez víkendy s priateľom navštevovali rôzne pamiatky regiónu. V Jelšave cítila, ako veľmi si toto čaro-krásne miesto zaslúži pozornosť... A už sedem rokov tu pracuje ako koordinátorka pamiatkovej obnovy.

Ani za korunu

Jelšavský kaštieľ nemá jednoznačný stavebný výraz, ani nie je pôvabne obnovený, a predsa návštevníka zaujme na prvý pohľad. Sprevádza ma ním František Grlák. Už šesť rokov tu pracuje v rámci národného projektu zapojenia nezamestnaných do obnovy kultúrneho dedičstva. Nemohla by som mať lepšieho sprievodcu. Kaštieľ si pamätá ešte z detstva. Keď bol malý, svoje priestory tu mala poľnohospodárska škola a po-

bočka semenárskeho závodu. Neskôr, keď začal pracovať na obnove kaštieľa a veľa sa o ňom naučil, uvedomil si, že ako Jelšavčan má byť na čo hrdý. Kaštieľ prezentuje obrovský kus histórie od dôb renesancie až po prestavby z čias socializmu. Zároveň žije aj súčasnosťou. Na nádvorí sa konajú kultúrne podujatia, časť priestorov dostáva postupnou obnovou novú tvár. Projekt zážitkovej expozície s možnosťou prenocovania v kaštieli tu pripravuje občianske združenie Čierne diery. Z nórskeho fondov

Prerábali, ako potrebovali

„Prvý rok sme len čistili priestory zapratané sutinou a odpadom. Terén nádvoría a záhrady sme upravovali tak, aby bol zabezpečený regulovaný odtok dažďovej vody. V suteréne sme našli a vyčistili pôvodnú akumuláciu šachty a pravidelne odčerpávali priekopársku vodu,“ spomína Viera Kozárová na zanedbaný stav pamiatky. Vnútorne priestory boli úplne prázdne. Inventár odtiaľ odviezli ešte v 50. rokoch. Vzácné kusy historického nábytku vtedy zväžali z celého Slovenska do vybraných pamiatok, ktoré mali reprezentovať históriu: Betliar, Červený Kameň, Svätý Anton... V tom poslednom skončilo aj šesť gobelínových stoličiek a dve komody z jelšavského kaštieľa. Zachovala sa akurát dobová fotografia, na ktorej vidno tento nábytok v jednej z miestností.

„Nechceme fňukať nad rozliatym mliekom. Chceme dať ľuďom zážitok. Možno vidieť niečo, čo bežne neuvidia,“ vysvetľuje Viera Kozárová základnú myšlienku sprístupňovania kaštieľa už počas pamiatkovej obnovy. „Veľa ľudí si myslí, že vynovená fasáda je niečo úžasné. No v jelšavskom kaštieli je veľa

zaujímavých vecí, prestavieb z rôznych období. Nemáme naraz veľké peniaze, aby sme ho celý zrekonštruovali. A tiež vidíme význam v postupnej obnove.“ Na kaštieli preto robia záchranné práce, aby sa nezrútili ďalšie múry a klenby. Prebieha obnova strechy, regulovaný odvod dažďovej vody a postupne ho ďalej opravujú. Vyzerá to ako z núdze cnosť, no nakoniec je to takto ešte zaujímavejšie: pri jeho rekonštrukcii sa nevracajú do jedného obdobia, ale uvažuje sa nad priznaním všetkých štádií jeho vývoja, všetkých prestavieb, dostavieb, historických vrstiev, ktoré v ňom zanechali svoju stopu. Vráťane tých najmladších zásahov počas socializmu. To je unikátny prístup.

„Ani pri prestavbe kaštieľa v 18. a 19. storočí nepokračovali podľa pôvodného projektu, do toho prišiel požiar a ďalšie časti dorábali, ako potrebovali,“ pokračuje Viera Kozárová. „Napríklad na fasáde veže je jedno okno krásne s nadokennou kamennou rímou a druhé len tak napackané.“ História kaštieľa siaha do začiatku 17. storočia. Juraj Széchy tu vtedy vybudoval dvojpodlažný objekt obdĺžnikového pôdorysu. Neskôr ho opevnili a pristavali nárožné bašty – dve z nich sa zachovali dodnes. V obvodovom múre vidno dokonca stopy po štrbinových strieľniach, hoci ich vyplnili murivom. Z čias Mikuláša Koháryho je honosná neskorobaroková prestavba čelného krídla s prvkami klasicizmu. No projekt prestavby nikdy nedokončili podľa pôvodného zámeru. Mikuláš Koháry zomrel bez priameho potomka a Koháryovci mali šľachtické sídlo vo Svätom Antone. Nemali záujem investovať do ďalšej honosnej nehnuteľnosti. Preto sa jelšavský kaštieľ stal hospodársko-administratívnym centrom.

Vyžením prešiel do vlastníctva Coburgovcov. V ich službách tu pôsobil napríklad Ľudovít Greiner, významný lesný hospodár z Nemecka, pochovaný v Jelšave. Okrem iného ako prvý určil za najvyšší vrch Vysokých Tatier Gerlachovský štít, hoci v 19. storočí sa tradovalo, že najvyšší je Lomnický. Na jeho podnet zriadili riaditeľstvo coburgovských lesných majetkov práve v Jelšave – dovtedy sídlilo vo Viedni. Jelšavský kaštieľ teda nebol najhonosnejší, no do regiónu priťahoval vzdelaných, šikovných ľudí.

Ako riešili klenbu?

„V miestnosti s klenbou obvykle netušíte, ako ju stavebne riešili. V odkrytých

vrstvách jelšavského kaštieľa si môžete prezrieť, ako si s tým poradili,“ hovorí Viera Kozárová. „Takéto pohľady teraz v kaštieli prezentujeme. Návrh obnovy je stanovený konzervačnou metódou. Komplexná rekonštrukcia by stála možno pätnásť miliónov eur. Takúto sumu naraz nezískame a niekedy je aj lepšie, keď procesy vyzrejú a odborníci postupne určia, ako prezentovať jednotlivé časti objektu. To majú na starosti pamiatkari, reštaurátori a architektonicko-historickí výskumníci. Mojm snom, o ktorom by som rada vyvolala diskusiu, je prezentovať rôzne obdobia od renesancie po industrializáciu. Sú totiž v jednotlivých častiach kaštieľa veľmi dobre čitateľné.“

Viera Kozárová tvrdí, že zatiaľ nerobia obrovské, úžasné práce. Skôr zachraňujú objekt. Na špecializované zásahy, ako napríklad výmenu strešnej krytiny a iné práce vo výškach, požívajú externých odborníkov. Tie bežné robia miestni pracovníci z projektu pre nezamestnaných. Niektorí z nich sa s kaštieľom doslova zžili. Františkovi Grlákovi manželka občas povie, či sa doňho nechce presťahovať. Ohotne príde pomôcť popoludní alebo cez víkend, keď treba. „Nie je to len o práci, ale aj o vzťahu k pamiatke,“ hovorí Viera Kozárová. Niektorí sa vyprofilujú, sú dobrí, zaslúžia si pokračovať aj v ďalších rokoch trvania projektu. Pri rekonštrukčných prácach tu používajú tradičné techniky. Tie sa neučia v školách a ani na klasickej stavbe sa s nimi človek nestretne. Lepšie sa pracuje s chlapmi, ktorí už remeslo ovládajú, než neustále vychovávať nových, aj keď podstatou projektu zapájania nezamestnaných do obnovy pamiatok je, aby získali zručnosti a pracovné návyky a po pár sezónach si našli zamestnanie.

Ujo, čo sa rehoce

Viera Kozárová začínala s pamiatkami ako dobrovoľníčka pri oprave hradov. „Občas tam prišli návštevníci, niektorí sa len pomotkali, iní sa vypytovali. Ak sme mali čas, pospriadali sme ich. Tento model som preniesla aj do kaštieľa. Keď práve môžeme, ukážeme ho návštevníkom. Stále sme však stavenisko v procese obnovy a kaštieľ verejnosti sprístupňujeme postupne s dôrazom na bezpečnosť.“

V krídle, ktoré si prenajali Čierne diery, je už inštalovaný priestor na prenocovanie. Je to drevený objekt s presklenými časťami. Návštevníci by už čoskoro mali mať možnosť stráviť noc

na tomto unikátnom mieste. Viera Kozárová prízvukuje, že ide o prenocovanie pre dobrodružné povahy. Atmosféru kaštieľa, hlavne v teplých letných mesiacoch, si odvážni ľudia užívajú viac ako dva roky. Keď sa ochladí, je to iné. Viera aj Fero majú rôzne verzie duchárskych príbehov. Veď v ktorom kaštieli nestraší? Viera prízvukuje, že ak tu niekto aj pocítil niečo nezvyčajné, nevyvolalo to uňho paniku. A že môže ísť len o odraz vlastnej mysle. Alebo oči túlavej mačky, ako sa to stalo minule jej.

Počas druhej svetovej vojny bola Jelšava súčasťou Maďarska. V tom čase bol kaštieľ aj miestom, kde boli nielen väznení, ale aj mučení odporcovia fašistického režimu. „Kaštieľ z tohto nešťastného obdobia pre nás nevypovedal všetky svoje tajomstvá. Táto temná téma nie je podrobne odborne spracovaná, je nám známa len zo spomienok pamätníkov a ich potomkov. V zadnej časti suterénu sú neštandardné zásypy zemin, ktoré môžu ukrývať tajomstvá na bližšie vysvetlenie nevšedných zážitkov miestnych i návštevníkov,“ vysvetľuje Viera. Plánujú archeologický výskum, no na jeho realizáciu je potrebná sanácia priestorov. Začalo sa čistením zasypaného druhého vchodu do suterénu. „Jeden z chlapov išiel dole a vybehol vyplašený, bolo na ňom vidno, že niečo nezvyčajné zažil. Vraj ho niekto capol po ramene, no keď sa otočil, nikto tam nebol. Iný vrah videl postavu, keď bol v kaštieli zhasínať svetlo. Jedna návštevníčka cítila na určitom mieste intenzívnu vôňu kadidla. Iného niečo ťahalo za nohu. Štvorročné dievčatko sa pri prehliadke opýtalo na uja, ktorý sa rehoce, a či je to ten, čo krstil kaštieľ, pritom tam nik nebol,“ vymenováva Viera Kozárová. „Chlapom zamestnaným pri obnove vysvetľujem, že treba mať čisté svedomie a nič im nehrozí. Z kaštieľa zatiaľ nikto neušiel. Ľudia odhadzujú s pozitívnym zážitkom a radi sa vracajú.“

- 1 Jelšavský kaštieľ je impozantná stavba. Na celkovú rekonštrukciu by bolo treba približne pätnásť miliónov eur.
- 2 František Grlák prišiel do kaštieľa v rámci projektu zapojenia nezamestnaných do záchrany kultúrneho dedičstva.
- 3 Jedna zo zariadených miestností kaštieľa.
- 4 Viera Kozárová snívá o tom, že sa jej vízia rekonštrukcie kaštieľa raz premení na skutočnosť.
- 5 Zážitkové ubytovanie Čiernych diery.
- 6 Práce v interiéri sú v plnom prúde, pre návštevníkov je zaujímavé ich sledovať.

NOTA BENE

11 2021

Téma

12

NOTA BENE

11 2021

Téma

13

Dámy v ro(c)koch

 Mária Múhl

*Pred mikrofóny sa zoradia postaršie dôchodkyne.
Zaznie gitara, bicie a do toho spev: You are not alone.
České rockové babičky práve odštartovali svoj koncert.*

Je to nevšedný pohľad, keď sa pred publikum postaví seniorky a spustia zborový spev. A nie hocaký! Namiesto tradičných či náboženských piesní spievajú anglické vypalovávky spolu s Václavom Havelkom, frontmanom kapely Please The Trees. Spevácky zbor Elpida prišiel z Prahy na Slovensko počas OLD'S COOL festivalu občianskeho združenia Zrejme a zaspieval na trhovisku Žilinská v Bratislave. Tento zbor je dôkazom, že odchodom do dôchodku môže začať ďalšia veselá etapa. Starnutie neznamená vzdanie sa aktivít. Môže byť radostné a plné nových zážitkov. Spievať či učiť sa nie-

čo nové sa dá kedykoľvek. Dokonca nemusíte ani poznať noty.

Fantastická energia

„Keď som ovdovela a zostala som sama, hľadala som výplň voľného času,“ začína svoje rozprávanie kronikárka zboru a speváčka Věra Fišbachová. Jej sesternica chodila do zboru Elpida. Prišla na konkurz a už zostala. To bolo pred desiatimi rokmi. „Veľmi ma to obohacuje, dodáva to fantastickú energiu. Po vystúpení síce telo už nevládze, ale duša sa vznáša,“ s úsmevom opisuje Věra radosť tesne

po vystúpení a dodáva: „Koncerty sú skvelé, to ma najviac z toho všetkého baví.“ K rozprávaniu sa pridáva ďalšia zboristka, Pavla Matoušková: „Keď publikum vidí, že idú babky na scénu, niekedy sa boja, čo budú počuť. Potom diváci pookrejú, naladia sa a fandia nám. Želáme si, aby to nikdy neskončilo.“ Rovnako je to aj na trhovisku. Najskôr to vyzerá, že budú spievať len pre trhovníkov, ale pri piesni „Old town road“ sa pri nich pristavuje čoraz viac návštevníkov. Čoskoro je hľadisko plné.

Drvivá väčšina piesní je v angličtine. Pre niektoré dámy, ako aj pre Pavlu, to

NOTA BENE

11 2021

Téma

14

bola poriadna výzva, keďže sa v živote tento cudzí jazyk neučili. Pre Věru to, našťastie, nebol problém, angličtinu ovláda. „Dievčatá veľmi obdivujem, ony sa to musia naučiť foneticky, je to akoby som sa ja učila pieseň v japončine,“ dodáva bývalá učiteľka z materskej školy. Zbor je amatérsky a mnohé zboristky predtým v živote nestáli na pódiu. Chcelo to poriadnu dávku odvahy, postaviť sa aj pred mladé publikum a začať nahlas spievať. Väčšina z nich nepozná dokonca ani noty. Všetky texty a melódie sa učia z odposluchov. Dokázali to a sú na seba hrdé. „Moje deti sa veľmi tešia, že nechodím krmieť holuby, ale spievam,“ rozpráva o aktívnej starobe kronikárka. Trému už nemajú, berú to celé ako veľkú zábavu.

Hovorme o starnutí

Zbor Elpida vznikol v roku 2010 rámci občianskeho združenia

Elpida, ktoré sa snaží pomáhať seniorom, aby zostali rešpektovanou skupinou. Realizuje aktivity zamerané na zapájanie starších ľudí do spoločenského života. „Pred desiatimi rokmi sa v Česku o starobe nehovorilo. Seniori boli vnímaní ako niekto, kto obťažuje. Sú chorí, ekonomicky závislí na mladej generácii. Tak sme spustili kampaň „Hovorme o starnutí“ a zapojili do toho speváka Václava Havelku. Odtiaľ bol už len krôčik k zboru,“ opisuje vznik manažérka združenia Bronislava Hilliová. Václav Havelka nechcel byť len na plagáte. Mal chuť urobiť niečo viac. „Spravili sme nábor a bolo to veľmi vtipné. Prišli dámy, ktoré očakávali, že budú spievať tradičné piesne. Zrazu som sa tam objavil ja, celý zarastený a s gitarou,“ smeje sa Václav. Niektoré odišli, iné sa pridali a začali nacvičovať jeho repertoár. Pôvodne to mal byť jeden koncert, ale všetkým

sa to zapáčilo a pokračujú v takmer rovnakom zložení aj dnes. Vystupujú v Čechách a na Slovensku. „Dámy to veľmi bavia, mali sme veľké vystúpenia na letných festivaloch ako Colours of Ostrava, Rock for People, na festivale v Karlových Varoch. Publikum je zakaždým prekvapené, keď vidí náš zbor nastupovať na pódium,“ pokračuje Broňa. Práve toto je niečo, čo dokáže meniť pohľad mladých ľudí na staršiu generáciu.

Vek majú niektoré dôchodkyne už obdivuhodný. Najstaršia speváčka oslávila tento rok osemdesiatpäť. „Za tých desať rokov sa to trochu už zmenilo, ubúdajú sily a občas je to pre ne fyzicky už náročné. Stále to však milujú a to im dodáva veľa energie. Každá si svoje miesto drží, svojím spôsobom sa dokonca stali slávne, keď o nich písali české médiá,“ opisuje spoločné starnutie Broňa. Momentálne je zboristiek dvadsaťdva. Stretávajú sa

raz do týždňa, no vznikli nové priateľstvá a niektoré sú spolu oveľa častejšie. Je to pre ne náplň voľného času, vidia v tom nový zmysel a nedovolia im to stagnovať na jednom mieste. Počas pandémie sa napríklad mohli naučiť popasovať sa s virtuálnym svetom a online skúškami. Okrem zboru v združení Elpida spolupracujú s mladými dizajnérmi a dvesto babičiek pletie ponožky podľa ich vzorov, robia OLD's COOL festival, workshopy, vydávajú časopis Vital, organizujú fotografickú výstavu, kde modelmi sú seniori.

Dvadsaťdva babičiek

Medzigeneračné prepojenie v zbere funguje aj vďaka ďalším dvom mladým ľuďom. Jedným z nich je zbormajsterka Eliška Radikovská. Pred tromi rokmi vystriedala Zuzku Seibertovú, ktorá zakladala zbor a teraz

je na materskej dovolenke. Eliška sa pred speváčky prvýkrát postavila, keď mala sedemnášť rokov. „Bolo veľmi náročné stať sa autoritou pre niekoho, kto je v spoločenskom rebríčku vyššie ako ja. Mala som pred nimi prirodzený rešpekt, ale musela som sa naučiť dupnúť si a neustupovať. Teraz ma už niekedy aj poslúchajú,“ smeje sa Eliška. Zborové dirigovanie nikdy neštudovala, ale odmala sa venuje hudbe, hrá na husiach a spievala v zbere. Jej snom bolo dirigovať detský zbor. Nakoniec sa k tomu dopracovala, len v staršej verzii. „Niekedy seniori vystráajú rovnako ako deti a zdá sa mi, že sa naozaj podobajú. Niečo im desaťkrát vysvetlím a oni si aj tak urobia po svojom. Občas je to naozaj náročné.“

Eliška momentálne študuje matematiku na vysokej škole. Diriguje skôr intuitívne ako profesionálne. Postupne zisťuje, čo na speváčky funguje, na aké gestá reagujú. Vie, že hudbou sa

nikdy živiť nebude, ale plní si veľký sen. Okrem toho v sedemnástich zrazu dostala dve desiatky babičiek. „Stala som sa niekoľkonásobnou vnučkou. Sú to babičky so všetkým. Na koncerty mi nosia desiatu alebo sa ma vypytujú, ktorý chlapec sa mi páči.“

Okrem Elišky sprevádza dámy na hudobnej dráhe aj Broňov syn Šimon. Na skúšky začal chodiť s otcom ako trojročný. Spolu so zborom rastie do dospelosti a teraz s ním už aj koncertuje – hráva na bicích. „Všetok talent som zdedil po otcovi. Najprv som tam pobehoval s malou gitarou, teraz ich takto spoločne hudobne sprevádzame.“ Otec Šimona so smiechom dopĺňa: „Vďaka Šimonovi je to aj vtipné, ako on je malý a dámy staršie. Vidieť ďalšie medzigeneračné prepojenie. A, samozrejme, speváčky vždy, keď ho vidia, hovoria, ako už vyrástol a či už jedol. Sú to jednoducho perfektné babičky.“

Príbeh o sebe

Jana Čavojská

Diana Takácsová

Diana Takácsová neberie fotografiu len ako záznam reality, ale ako osobnú výpoveď o dôležitej téme. Fotograf, ktorý fotí osobný dokument, nenazerá na tému ako nestranný pozorovateľ, ale stáva sa jej súčasťou, vyjadruje vlastné pocity a pohľad na svet.

Súčasťou Dianinho prístupu k fotografii je aj odpoveď na otázku, ako podávať vizuálnu správu o nejakej téme čo najetickejšie a tak, aby fotografovaní mali väčší podiel na tom, ako sú na fotografiách reprezentovaní. „Otázky o etike reprezentácie iných si musíme ako fotografi klásť neustále,“ tvrdí.

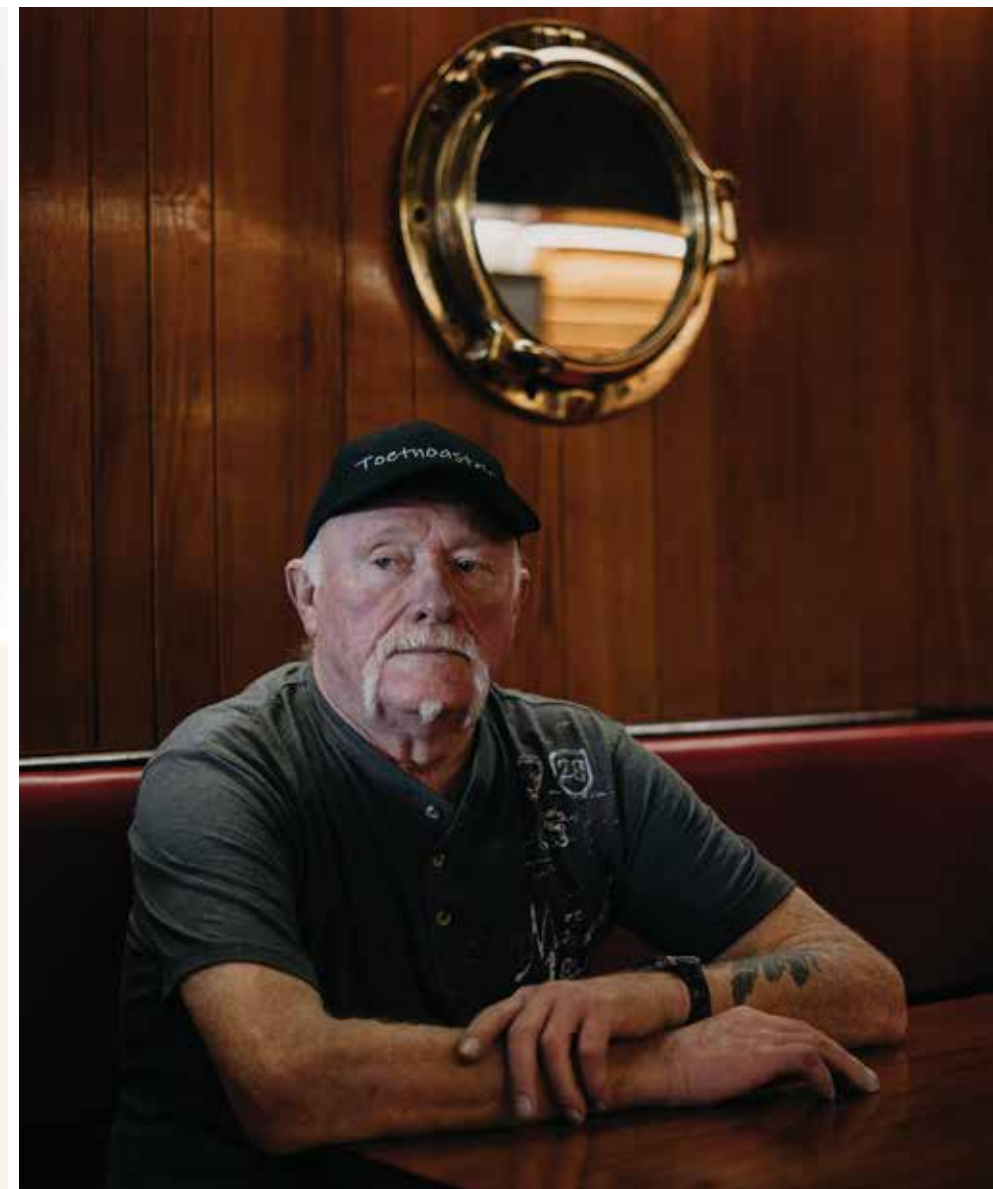
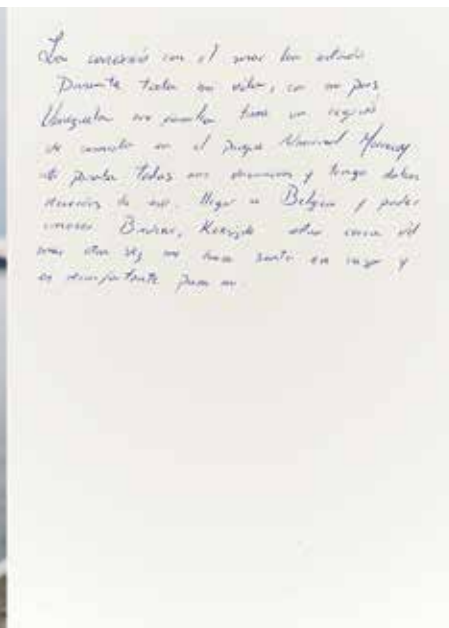
Láska na prvý pohľad

Fotografovať začala počas masmediálnych štúdií v Trnave. Ich súčasťou bol fotoateliér. Na začiatku ho viedol Tibor Huszár, potom Jozef Sedlák a Petra Cepková. „Popri ňom som sa sama vzdelávala, skúšala som rôzne fotografické smery. A nejakú sa to preklenulo do dokumentárnej fotografie,“ hovorí Diana. V tom období cestovala do rôznych krajín, prevažne na východ, ťahala ju tam vlastná zvedavosť, zaujímalo ju, ako tam ľudia žijú. Stretávala ľudí a fotila ich, fotila aj krajinu a jej premeny. Po skončení vysokej školy odišla do Bruselu. Pracovala tam pre mimovládnu organizáciu, na starosti mala komunikáciu. Keď na nejakom evente spomenula Belgičanom, že sa chce ísť pozrieť k belgickému moru, všetci ju jednoducho odhovárali. Preto si povedala, že ho musí vidieť čím skôr. Hneď ďalší víkend sa tam odviezla vlakom. A to miesto si okamžite zamilovala. Chodila tam často, fotila mesto, pobrežie, ľudí. „Je to husto zastavané miesto,“ hovorí. „Pri pobreží majú výškové budovy kvôli lukratívnemu výhľadu na more. Letná dovolenka tu môže byť dosť drahá a hlavne nikdy neviete,

aké bude počasie. Môže pršať, byť zima, teplo – belgické počasie je nevyspytateľné. Pre niektorých je to miesto škaredé. U mňa to bola láska na prvý pohľad.“

Spoznať obyvateľov pobrežia nebolo ľahké, mnohí sú rázovití a uzavretí. Diana sa k nim dostávala pomaličky. Najprv len chodila, fotila fotky s tematikou mora, oslovovala ľudí a fotografovala aj ich. Keď prišla korona, dostala príležitosť zastaviť sa. „To bolo veľké privilegium, keďže inak sa veľa presúvam. Mohla som rešeršovať, čítať rôzne štúdie o urbanizme, o zmene klímy, o tom, ako to územie v minulosti zastavali a prečo. Tam sa totiž neustále stavia, búra a stavia. Budova niekedy vydrží kratšie než jednu generáciu. Zároveň sa tam odohráva boj s prírodou. Je to nízko položené miesto. Keď skončí letná sezóna, začínajú udržiavacie práce, aby tam zostala pláž.“

Diana si uvedomila, že chce vo svojom projekte ponúknuť priestor ľuďom, ktorí na tomto mieste žijú a mali by záujem vypovedať o svojom vzťahu k nemu a k moru. „Nezáleží na tom, či sa tam narodili, alebo sa len nedávno prisťahovali, ani odkiaľ prišli. Ja som sa tam medzitým tiež z osobných dôvodov presťahovala. To mi poskytlo nejaké kontakty. Ale nie vždy je ľahké zblížiť sa s miestnymi.“ Na tomto projekte robí Diana s prestávkami od roku 2017. Keď bude hotový, chce ho v prvom rade vystaviť na mieste, na ktorom vznikol, a vydať publikáciu. Komplexný pohľad na tému si vyžaduje pomalosť. Nemá zmysel ponáhľať sa. Vrstvy problému sa odkrývajú postupne. Nič nie je instantné, ale ani jednoduché či čiernobiele.

NOTA BENE

11 2021

Téma

16

NOTA BENE

11 2021

Téma

17

Stopy Odesanov

K posunu k osobnému dokumentu prispela u Diany Medzinárodná letná škola fotografie v Lotyšsku. Intenzívny týždeň, počas ktorého sa človek môže posunúť mŕľovými krokmi, lebo stretne ľudí z mnohých krajín a tvorí pod vedením kvalifikovaných mentorov. Každé takéto stretnutie so skúsenými fotografmi v rámci festivalov a workshopov dáva fotografovi cenný náhľad a feedback na jeho projekty. „Záchytný bod,“ spresňuje Diana. „Je to jeden zo spôsobov, ako zistiť, ako ten projekt vníma človek, ktorý má veľa skúseností a zároveň o ňom nič nevie.“

Práve na fotografickom workshope na Ukrajine vznikol projekt Byť Odesanom. „Stalo sa to celkom spontánnym spôsobom. Odesa ako prímorské mesto je pre mňa špeciálna. Mám pocit, že obyvatelia prímorských miest prežívajú svoju identitu silnejšie. Bolo to v lete, všetko bolo živé a farebné, ľudia chodili na pláž. Každý deň som sledovala stopy obyvateľov Odesy a snažila som sa pospájať ich jednotlivé fragmenty do toho, čo znamená byť Odesanom. Niekedy fotím na miestach so zložitým prístupom, téma je citlivá, treba veľa rozmýšľať, ako ju nafotiť. Tu som mala pocit letnej bezstarostnosti. Dostala som sa na rôzne miesta, skoro na každom kroku bola scéna, ktorá ma zaujala.“

Diana práve študuje Medzidisciplinárne africké štúdiá v rámci programu Erasmus Mundus. Každý semester mení univerzitu a krajinu. Keď bola v portugalskom Porte, zaujala ju téma migrantov pracujúcich v poľnohospodárstve. So spolužiakom, ktorý sa venuje ekonomike poľnohospodárstva, a s jedným svojím profesorom sa rozhodli vytvoriť projekt, ktorého súčasťou budú akademické články, fotografické a multimediálne výstupy. Získali grant National Geographic Society a vďaka nemu tam mohli vycestovať.

„V tomto projekte sa stretávajú rôzne elementy: práca, migranti, ktorí za ňu nie sú dostatočne zaplatení a často žijú v zlých podmienkach, tlak na nízke ceny. Intenzívne poľnohospodárstvo prispieva k degradácii prostredia,“

vysvetľuje Diana. Najťažší v tomto prípade nebol prístup k ľuďom. Olivové a mandľovníkové sady nie sú ohradené a oni spolupracovali s organizáciou, ktorá už roky pôsobí v oblasti ochrany práv migrantov. „Prví migranti sem prichádzali z Ukrajiny a východnej Európy dávno dozadu. Momentálne sú hlavne z Ázie a subsaharskej Afriky. Ich prítomnosť vidno v tom rozľahlom a málo obývanom regióne na každom kroku. Napríklad v mestečku, kde býva veľa pracovníkov z Nepálu a indického Pandžábu, sú nepálske reštaurácie a indické obchodíky.“

Cesta s listom

Počas svojich projektov venuje Diana veľa času rešeršovaniu, hľadaniu informácií a uvažovaniu nad prístupom k téme. Počas novinárskeho fieldtripu organizácie Minority Rights Group International v Keni navštívila komunitu Ogiekov, pôvodných obyvateľov pralesa Mau, ktorých vláda nútene vysťahováva. „Veľmi ma zaujal vzťah Ogiekov k prírode a ich boj s veternými mlynmi: hoci vyhrali na Africkom súde pre ľudské práva v spore s kenskou vládou, v realite sa na ich situácii veľa nezmenilo. Práve naopak. Počas pandémie covidu ilegálne vysídľovania pokračovali. V tejto téme sa stretáva politika, ekológia, práva menšín a pôvodných obyvateľov.“

V rámci letnej školy fotografie v Lotyšsku pracovala Diana na tomto projekte. Nič nefotila ani needitovala. Pripravovala popis projektu a svoj prístup k nemu – ako ho chce poňať a zachytiť. Výstupom bola brožúrka s informáciami a fotografiami. Ďalšiu časť dôkladnej prípravy absolvovala počas prvého semestra svojho Erasma. Na predmet Globálne trendy Afriky pripravovala seminárnu prácu o historických súvislostiach sporu Ogiekov s kenskou vládou. „Takáto príprava mi pomáha uchopiť príbeh komplexne. Jednoduché naratívy sú momentálne veľmi populárne. No realita je zložitejšia. Pomáha mi to aj vizuálne. Mám premyslené, na čo sa pri fotografovaní zamerať, čo hľadať, čo nevynechať.“

Podľa Diany žijeme momentálne skvelé obdobie a zároveň čelíme obrovským výzvam, čo sa týka

fotografie. „Fotka je momentálne rôznorodá, liberálna, veľmi otvorená. Dáva priestor rôznym štýlom a naratívom. Existujú rôzne iniciatívy, napríklad instagramová Everyday Africa, fotografi z rôznych krajín a kontinentov majú možnosť vypovedať príbeh o sebe medzinárodnému publiku. To je pre fotosvet veľmi obohacujúce. Zároveň čelíme prílevu fake news a narastá potreba mediálnej gramotnosti.“

Momentálne je pre Dianu obrovskou inšpiráciou práca belgickej fotografky Bieke Depoorter. Venuje sa angažovaným projektom a pracuje na nich veľmi osobným spôsobom. Vo svojom prelomovom projekte cestovala Transsibírskou magistrálou, a keďže nehovorí po rusky, mala so sebou stručný list v ruštine vysvetľujúci, že je fotografka a chce u niekoho prenocovať. Takto strávila noc v rôznych rodinách na rôznych miestach a fotila intímne momenty, ktoré sa udiali. Žiadne správy o veľkých udalostiach, ktoré hýbu svetom. Ale pohľad do reality bežných ľudí, ktorý zároveň vypovedá o celej krajine. Podobným spôsobom pokračovala v Egypte. Tam projekt posunula do ďalšej roviny: kládla si totiž otázku, čo ona ako cudzinka môže vypovedať o miestach, ktoré iba na chvíľu navštívi. Vrátila sa do Egypta a prosila miestnych ľudí, aby napísali pod fotografie svoje komentáre. Získala tak celistvejší obraz o spoločnosti a krajine. „Túto časť projektu nazvala Ako by to mohlo byť a konfrontovala sa s problémom, že ako fotografi budeme vždy tí druhí. Nikdy to nebude naša realita,“ uzatvára Diana.

- 1 (str. 16-17) Fotografovaní v projekte Temporary Views nie sú pasívni. K portrétoť píšú o svojom vzťahu k moru.
- 2 (str. 17) Belgičania od mora sú svojiskí, trochu uzavretí ľudia. Diane chvíľu trvalo, než si k nim našla cestu.
- 3-4 (str. 16-17) Belgické pobrežie. Mnohí Belgičania k nemu nemajú vzťah. Pre Dianu to bola láska na prvý pohľad.
- 5 Odesanky si pred vstupom do pravoslávneho chrámu dajú na hlavy šatky.
- 6 Na projekt o migrantoch, pracujúcich na portugalských farmách, dostala Diana s kolegami grant National Geographic Society.
- 7 Bezstarostné leto na odeskej pláži.
- 8 – 9 U Ogiekov, ktorých kenská vláda vyháňa z ich tradičných území.

Za oponou

 Mária Múhl

Sú neviditeľné, a pritom sú dôležitou súčasťou predstavenia. Majú svoje malé miestečko v tieni, používajú len lampu, aby videli scenár. Sú psychickou oporou hercov. Šepkárky Slovenského národného divadla.

V modernom divadle majú šepkárky národného divadla svoje miesto v „kukani“. Tak volajú miesto na stoličku a malý pultík s lampou, kde majú položený scenár. Mušle pred javiskom už nie sú. „Je to škoda, bol to tak krásny priestor, kde šepkárky mohli mať kontakt priamo s hercami, a pritom nikto nevidel, či tam je niekto vo vnútri,“ opisuje históriu ešte starého národného divadla v Bratislave jedna z troch šepkárok Marta Padrtová. V súčasnosti nemajú stabilné šepkárske miesto, počas predstavení si musia nájsť taký tieň, aby ich nebolo vidieť, ale zároveň ony dobre videli na celú scénu. Herci tiež potrebujú presne vedieť, kde sú, aby sa na ne mohli kedykoľvek obrátiť.

„Za celých dvanásť rokov, čo tu pracujem, sa mi stalo asi dvakrát, že ma potrebovali počas predstavenia. Naša úloha je oveľa dôležitejšia počas skúšok,“ objasňuje svoju prácu pani Marta. „Zuzke Kocúrikovej raz vypadol text a len sa priamo počas predstavenia na mňa otočila: Martuška, ako to je ďalej? Ja som jej nadhodila a ona spokojne pokračovala, akoby to bola súčasť divadla,“ dodáva s úsmevom.

Ich práca je najťažšia, keď sa začína skúšať nová hra. Stavia sa, vymýšľa sa rozostavenie v priestore a herci ešte nevedia texty. Vtedy šepkárky sedia v hľadisku a pozorne sledujú všetky detaily. „Každý herec je iný, musela som sa naučiť poznať ich a ich reakcie. Jednému nadhodíte, tak sa nahnevá, že veď on pozná texty, druhému nenadhodíte, hneď sa rozčuľuje, kde máme šepkárku!“ hovorí bývalá športovkyňa, ktorá patrila počas svojej aktívnej ka-

riéry medzi naše najlepšie skokanky do výšky. „Teraz musím mať v prvom rade dobré uši, aby som všetko počula. Dobré oči, mať celé javisko i scenár pod palcom. A, samozrejme, dobre artikulovať,“ opisuje dôležité aspekty svojho netradičného povolania. „Táto práca ma vrátila späť do života. Mala som ťažké obdobie, zomrel mi manžel a hľadala som si prácu, aby som po večeroch nebola sama. Čítala som článok od Vierky Labudovej, že by potrebovali šepkárku, a tak som im napísala,“ hovorí o svojej ceste. Po týždni sa jej ozvali, že ju prijímajú. „Veľmi som sa vytešovala, lebo tie večery boli pre mňa hroznú. To bol môj prvý krok k tomu, aby som sa stala šepkárkou,“ dopĺňa pani Padrtová.

Vďaka tejto práci nezostala sedieť doma, ale stala sa súčasťou veľkého kolektívu. Herci, ktorých predtým sledovala len z diaľky, sú odvtedy jej kolegami. Na začiatku mala pred nimi rešpekt, cítila voči nim obdiv. Teraz ju už spokojne aj vyobývajú. „Spoznala som úžasný kolektív, vidím veľa inscenácií. Musím sa naučiť scenáre, a tým si cibrím mozog, takže je toho veľa, čo mi divadlo dáva,“ s radosťou v očiach opisuje staršia dáma. Počas divadelnej sezóny našepkávajú šepkárky na dvoch inscenáciách. Skúšanie novej hry trvá desať týždňov, každý večer sú zas na predstaveniach. Podľa Marty je to však príjemné zamestnanie, ktoré jej dáva zmysel a dodáva energiu.

Projekt „Miznúce povolania“ z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia.

NOTA BENE

11 2021

Fenomén

20

NOTA BENE

11 2021

Fenomén

21

NOTA BENE
11 2021
História

22

Nástroj na prežitie

Dagmar Gurová

Archív Múzea židovskej kultúry

Imrich Lichtenfeld bol vynikajúci atlét židovského pôvodu. V čase, keď sa blížila druhá svetová vojna, chránil bratislavských Židov pred útokmi v uliciach. Svoje skúsenosti neskôr v Izraeli pretavil do systému sebaobrany Krav Maga.

Vyhrával súťaže v boxe a zápasení. Prebýjal sa davom v pouličných bitkách. Vychutnával si kávu s pomarančovým likérom. Imrich Lichtenfeld bol charizmatický človek s výnimočným talentom na šport. Rozumel zákoni-

tostiam pohybu. Dokázal odhadnúť ľudí a neváhal pomôcť slabším. Vo svete sa preslávil ako autor komplexného systému sebaobrany Krav Maga, čo v preklade znamená boj zblízka. Využívajú ho armády aj bežní ľudia.

Syn policajného inšpektora

Základy tohto bojového umenia sa viažu k Slovensku a židovskej komunite, z ktorej Lichtenfeld pochádzal. Mimo športovcov a historikov však

u nás nie je veľmi známy. Múzeum židovskej kultúry v Bratislave sa snaží, aby sa o Imim, ako ho všetci volali, hovorilo viac. Riaditeľ múzea Michal Vaněk v spolupráci s RTVS pripravuje dokumentárny film o jeho živote, ktorý by sa mal vysielat budúci rok.

Imi sa narodil 26. mája 1910 v Budapešti. Detstvo a mladosť prežil v Bratislave, ku ktorej sa v spomienkach vracal po celý život. Rodina nebývala v židovskej štvrti, ale v centre mesta na dnešnej Laurinskej. Na mieste domu, kde v roku 1930 žili, teraz stojí bytový komplex a mestské divadlo.

Imiho život sa točil hlavne okolo športu, ku ktorému ho priviedol otec. „Samuel Lichtenfeld bol zaujímavý človek. V detstve odišiel od rodiny a dal sa k cirkusu. Zápasil, vzpieral, robil predstavenia s demonštráciou sily,“

vysvetľuje Vaněk. V cirkuse spoznal neobvyklých ľudí a dostal sa k netradičným športom. Pochytil základy bojového umenia Jiu-Jitsu a sebaobrany, ktoré neskôr využil ako uznávaný inšpektor mestskej polície. „Pracoval v tandeme s bratislavským Nemcom Michalom Filsingerom, ktorý ich veľké prípady zaznamenal v denníku doplnenom fotografiami. Riešili tie najzávažnejšie zločiny, napríklad rituálnu vraždu.“

Samuel popritom trénoval pochôdzkarov, pre ktorých vypracoval manuál sebaobrany. Učil ich, ako odvrátiť údery a spacifikovať páchatelov bez použitia zbrane. Na výcvik niekedy brával aj Imiho.

Samuela prezývali Herkules. Bol spoluzakladateľom rovnomeného klubu ťažkej atletiky a funkcionárom židovského športového klubu Makabea Bratislava. Neskôr v ňom pôsobil jeho syn.

Box aj balet

Imi bol športový multitalent. V roku 1929 získal prvenstvo v troch rôznych disciplínach. Zvíťazil na národnom šampionáte v boxe, v medzinárodnej súťaži gymnastov a na československom šampionáte v zápasení. Vynikal aj v plávaní. Pracoval ako učiteľ telesnej výchovy a tréner. Trénoval napríklad baletný súbor národného divadla. Podieľal sa aj na jeho choreografiách. „Povrávalo sa, že s členmi baletu dokonca vystupoval, a dnes to už vieme potvrdiť,“ hovorí Vaněk. Úryvok z dobových novín ho spája s rolou Mefista v baletnom predstavení v kaviarni Múzejka. „Niektro na poslednú chvíľu vypadol a Imi dokázal zaskočiť. Choreografie poznal naspamäť.“

Niektoré jeho fotografie z polovice 30. rokov pôsobia ako umelecké diela. Predvádza na nich dokonalé telo v efektných pózach. Skutočný život možno lepšie vystihuje tá, na ktorej so sesternicou Gretou cvičí pôsobivý akrobatický kúsok. Vidno tam radosť z pohybu, dobrodružného ducha, ale aj náznak šibalstva a flirtu.

Bezstarostný život však ukončili narastajúce násilnosti voči Židom. „Na židovskú štvrt' útočili skupinky radikálov. Rozbíjali výklady obchodov a tie potom drancovali. Bili ľudí. Z modlitebni vyhadzovali zvitky Tóry a podpaľovali ich.“

Imi s priateľmi sa rozhodli, že útoky stopnú. Spolu s úspešným zápasní-

kom Dávidom Unreichom v roku 1936 vytvorili židovskú sebaobranu, zloženú z boxerov a zápasníkov športového klubu Makabea a členov židovskej organizácie Betar. „Konfliktnou zónou bolo okolie katolíckeho internátu Svoradov. Študenti a členovia Deutsche Partei často útočili v obrovskej presile. Stávalo sa, že ich prišlo päťdesiat a židovských obrancov bolo len desať,“ hovorí Vaněk. „Viacerí Imiho študenti spomínali jeho výrok, že ten, kto chce v dave prežiť, musí každého útočníka vyradiť prvou ranou. Tu možno vystopovať počiatky Krav Maga, ktorá je do veľkej miery o účinnosti.“

Rýchlosť, presnosť a silu bojovej taktiky potvrdzuje aj ďalšia príhoda: „Imi so strýkom hrali šach, keď z ulice začuli, že bijú Žida. Imi zoskočil z balkóna, spacifikoval útočníkov a opäť vyskočil hore. To všetko tak bleskovo, že strýko si nič nevšimol.“

Stroskotanci

Situácia Židov sa v Bratislave a v celej Európe neustále zhoršovala. Dávid Unreich odišiel v roku 1938 do USA a rozbehol tam úspešnú zápasnícku kariéru. Imi Lichtenfeld chcel vycestovať do Palestíny. Legálne emigroval v roku 1940 na riečnom parníku Pentcho, ktorému sa ako poslednému podarilo prelomiť blokádu. „Náročná plavba trvala päť mesiacov, lebo ich opakovane zastavovali už na Dunaji. Na lodi bolo vyše štyristo ľudí. Zásoby sa počas neplánovaných prestojov míňali a nemali ich ako doplniť,“ vysvetľuje Vaněk. Udržať stovky pasažierov v ako-tak pokojnej nálade muselo byť ťažké. „V Izraeli som hovoril s takmer storočným pánom, ktorý bol na palube Pentcha. Spomínal, že Imi trénoval mladých, aby na lodi udržal poriadok.“

Organizátorom výpravy sa nepodarilo získať námornú loď. S riečnym parníkom museli pokračovať až na more, čo bolo riskantné. Napriek tomu pasažierom zachránil život, keď vďaka nízkemu ponoru bezpečne preplával cez zamínovanú oblasť. Až do Palestíny však nedorazil. Stroskotal pri pustom ostrovčeku bez spojenia so svetom. Imi s pár ďalšími sa v záchranom člne vydali hľadať pomoc.

„Chceli sa dostať na Krétu, vzdialenú približne sedemdesiat kilometrov. Takmer sa im to podarilo. Priblížili sa na dohľad, ale prúd ich odniesol na šíre more. Plavili sa štyri dni, a keď to

NOTA BENE
11 2021
História

23

už vyzeralo beznádejne, zachránil ich britský torpédoborec Nubian.“

Briti ich vyložili v Alexandrii a zalarmoovali Talianov, ktorí vyzdvihli zvyšných pasažierov Pentcha. Imi mal už v črne vysoké horúčky, spôsobené zápalom ucha. Hneď ho operovali, ale poškodený tvárový nerv mu spôsobil trvalé ochrnutie ľavej časti tváre. Po zotavení nastúpil ako dobrovoľník do československých légii. Pod britským velením bojoval v Severnej Afrike a na Blízkom východe. Získal niekoľko vyznamenaní.

Krav Maga

V roku 1942 požiadal o možnosť prejsť na britské mandátne územie Palestíny, kde sa zapojil do ozbrojeného židovského odboja. Trénoval ilegálne polovojskové jednotky v plávaní, zápasení a sebaobrane. Neskôr pokračoval v novovzniknutej izraelskej armáde. Stal sa hlavným inštruktorom pre zvyšovanie fyzickej kondície a bojovej prípravy.

„Veľmi dobre sa vyznal vo fungovaní tela. Vedel, ako využiť energiu. Toto poznanie spojil s prvkami pouličného boja a iných štýlov zápasenia. Výsledkom bol jedinečný systém sebaobrany Krav Maga, vhodný pre obyčajných vojakov aj špeciálne jednotky. Doteraz je súčasťou základného výcviku izraelskej armády a prejde si ním každý Izraelčan.“

Po odchode z armády prispôbil systém civilom. Založil prvé Krav Maga školy a niektorí z jeho priamych žiakov trénujú dodnes. K najmladším patrí šesťdesiatdvaročný Eyal Yanilov, hlavný inštruktor v spoločnosti Krav Maga Global. S Imim strávil takmer dvadsať rokov a po jeho smrti sa stal najväčšou autoritou pre rozvoj a šírenie Krav Maga.

V roku 2017 prišiel do Bratislavy ďalší Imiho žiak a priateľ Jaron Lichtenstein zo školy Krav Maga – Bukan. Predstavoval si, že by v meste mohla vzniknúť pamätná tabuľa pripomínajúca jeho učiteľa. Náhodné stretnutie s Michalom Vaněkom vyústilo v osadenie tabule na Židovskej ulici a prispelo k vzniku historicky prvej výstavy o Imim Lichtenfeldovi.

S jeho priateľmi a žiakmi je Vaněk naďalej v kontakte. Nedávno v Izraeli natáčali rozhovory pre pripravovaný dokumentárny film. Na videách z 80. rokov, ktoré natočil jeden zo študentov, prehovorí aj Imi.

Dobrý spoločník

Priatel'ia a blízki ho opisujú ako európskeho džentlmena. Nikdy nedovolil, aby iní platili jeho účty. Sako neskladal ani v najväčšej horúčave. Na mnohých fotkách predvádza bojové techniky oblečený v košeli, nažehlených nohaviciach

a elegantných poltopánkach. Mal prekvapivú záľubu. „Keď niekto nevedel, čím ho obdarovať, kúpil mu figúrku slona. Zbieral ich,“ hovorí Vaněk.

Imi musel mať neskutočné čaro. Priatel'ia aj známi ho zhodne opisujú ako milého, zábavného, dobrého spoločníka. Nebyť sympatickej slabôtky, pôsobil by až nadľudsky dokonale – ochrnutú časť tváre vraj považoval za estetický hendikep, ktorý ho celý život trápil. Ženy, pre ktoré bol veľmi príťažlivý, to zjavne tak nevnímali. Imi sa oženil až okolo päťdesiatky. S manželkou Illanou, ktorá tiež pochádzala zo Slovenska, vyžienil dvoch synov. „Jeden z nich, Yoav Arad, mi povedal, že mali skvelý vzťah. S bratom ho vnímali ako skutočného otca,“ povedal Vaněk.

Imiho otec Samuel zomrel v koncentračnom tábore Auschwitz. Z prvého transportu ho vytiahol kolega Filsinger. Zachránil mu život pod zámienkou, že ho ešte treba vyšetrovať. O pár týždňov ho však chytili znova a už neunikol.

Imi svojim žiakom radil, aby sa nebezpečným situáciám skúsili vyhnúť. Ak to nešlo, mali bojovať. Krav Maga nie je systém založený na fair play, je to nástroj na prežitie. Imi ho vnímal ako svoje poslanstvo ľuďom židovského pôvodu. Chcel, aby sa za seba vedeli postaviť. Obrániť sa, aby sa minulosť nikdy neopakovala.

Slobodu seniorom!

 Elena Akácsová Shutterstock

Keď starneme, opúšťajú nás nielen fyzické sily. Často strácame aj to najcennejšie, čo máme – slobodu a vládu nad svojím životom. Nič sme nespáchali, a predsa sa naši blízki stávajú našimi žalárnikmi.

„Ja si tretiu dávku vakcíny pichnúť nedám,“ povedala odhodlane moja osemdesiatpäťročná mama a ja som v duchu rákala do desať. Povedala som okej, budeme to riešiť, keď tá situácia nastane. Keď však o pár dní zareagovala odmietavo na informáciu, že má ísť na kontrolu k očnej, tak mi počítanie do desať nepomohlo.

Medzitým som totiž absolvovala niekoľko rôznych rozhovorov s príbuznými a priateľmi, ktorí mi vysvetľovali, že mamu MUSÍM presvedčiť na tretiu dávku aj na očkovanie proti chrípke aj na neviem čo ešte, že to nemôžem nechať tak a že to je v jej záujme. Mala som toho tak akurát dosť. Lebo odkedy moja mama na jar skončila v nemocnici, neustále ju nútim do niečoho, čo odmieta, čoho sa veľmi bojí, čo celý život nerobila a nechcela robiť.

A ja ju nútim do merania tlaku, hltania liekov, obmedzovania tukov a soli v jedle, do logopedických cvičení, do vyšetrení u lekárov, naposledy som ju dotlačila do operácie pokročilého sivého zákalu. Prinútila som ju používať mikrovlnku aj internet banking namiesto rituálneho čakania poštar'ky s dôchodkom a chodenia na poštu so šekmi. Nehovoriac o obmedzovaní jej pohybu a kontaktov kvôli korone.

Mama sa bráni, a hoci potom občas uzná, že je to tak dobre, nie je to jej vôľa, ale moja. A podvoľuje sa len preto, lebo nemá na výber. Keď som teda vybuchla a ukrivdene jej povedala, že ja to všetko predsa nerobím preto, lebo ma baví behať s ňou po doktoroch, že ani mne nerobí dobre do všetkého ju stále nútiť, spomenula som si na „sociálny parazitizmus“. Čítala som o ňom v knihe biológ'a Stanislava Komárka Spasení

tela. Provokatívne tam konštatoval, že tí, ktorí sa starajú o ľudí na nich závislých, z toho nechtiac profitujú, priam rozkvitajú. A naopak, človeka, o ktorého sa možno i dobrovoľne starajú, dostávajú do fatálnej závislosti, navyše ten už nemá možnosť odovzdávať všetku tú starostlivosť ďalej, tak sa u neho akoby hromadí, a to ho ubíja. Toto všetko je nevedomé, nerobíme to naschvál, no práve preto

treba podľa Komárka tento proces pochopiť a vedome ho kontrolovať.

Nuž, neviem, necítim sa aktuálne veľmi rozkvitnutá, ale rozmýšľam veru nad tým, či nezachádzam príďaleko v starostlivosti o mamu a v koho najlepšom záujme je to, čo jej vnucujem.

Lekár Atul Gawande v knihe o dôstojnom starnutí Nežijeme večne píše, že asi dve tretiny pacientov je ochotných podstúpiť terapiu, o ktorú nestoja, len preto, že si to želajú ich najbližší. V Európe platí, že čím nižšie zo severu na juh, tým viac do rozhodovania o terapeutickom postupe vstupujú príbuzní. Často je rodina lepšie informovaná ako samotný pacient. Do tejto skupiny patria aj Slováci.

Rozhodoxovať o tom, čo bude pre nášho príbuzného najlepšie, nemôžeme len na základe toho, čo hovorí lekár, priateľ na telefóne

alebo čo sme si našťudovali na internete. Najdôležitejšie je absolvovať rozhovor priamo s ním o tom, čo by si želal, pochopiť, čo je pre neho ešte prijateľné a čo už nie.

Snažím sa teda s mamou hovoriť. Snažím sa ju počúvať. Lebo je to jej život. A jej príbeh.

Autorka je publicistka.

INZERCIA

NIČ NA SVETE NIKDY
NIE JE IZOLOVANÉ
OD ZVYŠKU SVETA.

Marion Neumann
dokumentárny film
Reč húb

#bud'mevkontakte

5 – 11 / 11 / 2021 — JEDEN SVET

22. Medzinárodný festival
dokumentárnych filmov

NOTA BENE

11 2021

Pútnik

26

Divadlo tieňov

Mária Múhl

Les zahalila tma. Na štvormetrovom plátne sa objavil prvý tieň. Bábkar za zvuku orchestra pomaly rozpráva slávny príbeh Mahábhárata a Rámájana. Sme na západe indonézskeho ostrova Lombok a práve sa začína hrať tradičný wayang – tieňové divadlo.

Sedíme v beruge, ktorá pripomína altánok, a čakáme, kedy natiahnu biele plátno na bambusové tyče. Zvečierieva sa. Všetci sa pripravujú na dlhú noc. Dnes sa hrá najstaršie a najpopulárnejšie bábkové tieňové divadlo na svete. „Začneme po zotmení slnka a budeme pokračovať až do východu slnka,“ prihovoriť sa nám Ki Suroto. Je to dalang, tak sa volajú bábkoherci wayangu v Indonézii. Je to česť byť v jeho blízkosti.

Sila tradície

Dalang je podľa tradície človek, ktorý prináša veľké noviny, v spoločnosti je vnímaný ako reportér a zároveň uchováva náboženské, morálne, tradičné hodnoty a prostredníctvom divadla ich šíri ďalej. Celú noc sedí nepohnuto, na jednom mieste za plátnom a nemôže odísť. Okrem neho tam je aj orchester s tradičnými indonéžskymi

hudobnými nástrojmi, ako napríklad gamelan. Celý orchester a tempo hudby udáva dalang. Nohou drží paličku a udiera ňou do debničky – kotak. „U nás v rodine sa dalang traduje, ja som sa ho učil od svojho dedka odma-la,“ vysvetľuje nám Ki Suroto.

Wayang je divadlo založené na silnej tradícii. Do Indonézie ho vraj v deviatom storočí priniesol sultán z Jávy, ktorý cestoval po Indii a Číne.

Po návrate domov zistil, že jeho manželka medzitým zomrela. Požiadal svojich náboženských sprievodcov, aby pripravili spôsob, ako sa s ňou môže rozlúčiť. Jeden z nich mu v noci zahral tieňové divadlo. Sprostredkoval mu v ňom stretnutie so ženou. Počas príbehu ožila a sultán sa s ňou mohol v tichosti rozlúčiť. Bolo to v čase, keď na ostrovnú Indonéziu prichádzal budhizmus. Dôkazy o tom sú na reliéfoch najznámejšieho jávskeho budhistického chrámu Borobudur. Práve na tomto chráme sú na reliéfoch výjavy z Mahábháraty a Rámájany. Na začiatku sa diváci pozerali len na tieň, v súčasnosti sa radi pozerajú už aj za plátno, ako dalang hrá s postavami.

„Bábky boli najprv veľmi jednoduché, Postupne ich začali zdobiť, malovať a vyrábať z kože,“ zapojí sa do rozhovoru Olga Fadli Pětivoká. Pochádza z Čiech, študovala tradičný wayang v jávskom meste Yogyakarta a moderný zas vo vedľajšom meste Surakarta. „Začali sa meniť príbehy, dovtedy boli

len o posmrtnom živote, ale s príchodom indických eposov je to o láske, nádeji, krivde, o rodinných vzťahoch. V Mahábhárate a Rámájane je zakódované, ako funguje svet, je to brána do duší,“ vysvetľuje ďalej bábkarka Olga. Dalangovia majú silný vplyv na spoločnosť. Indonézske kmene boli často rozhádané a práve dalangovia im dokázali ukázať ich spory, ich vzájomné boje. Na konci väčšinou zomierali všetci a nekonal sa happyend. Za tie stáročia, čo existuje tieňové divadlo, sa vyvíjali aj postavy. „Každá jedna báбка má svoj charakter. Má určené, ako sa má správať, pri niektorých aj to, akým tónom či tempom má rozprávať. Ich osobnosť sa dá odhaliť aj podľa výzoru, nosu, vlasov, dĺžky rúk, krku, očí,“ hovorí Olga, ktorá sa najviac vyzná v tradičnom jávskom divadle. Na jednotlivých ostrovoch sa niektoré pasáže hrajú a robia inak. Lombočania, Balijci, Jávania, každý má svoje pravidlá. Indonézia je síce jeden štát, ale na viac ako sedemnásttisíc ostrovoch majú

vlastné jazyky, jedlá, tradície, batiky a aj rozdielne náboženstvá.

Usmrtenie bábok

S príchodom islamu v približne štrnástom storočí náboženstvo zasiahlo do tradičného wayangu. Menili sa charakter, postavám sa hlavy otočili nabok a objavili sa náboženské témy. Nastal aj jeden zásadný problém. „V pôvodnom islame sa nemohlo hrať s bábkami. Pokladali to za oživenie postavy, a keď sa s ňou hrá, ožije sa aj jej charakter. Podľa tradičného vnímania mal za ňu človek zodpovednosť, a keď sa jej duch vymkne kontrole, môže to zničiť celý svet. Na Jáve preto bábky obradne usmrtili, aby mohli pokračovať v divadle,“ opisuje Olga. Keď sa hrá s mŕtvou bábkou, jej charakter sa nedostane medzi ľudí. „Postavám predĺžili krky a nakreslili im na ne červené čiary. Tým ich obradne usmrtili, podrezali. Niektorí tomu doteraz neveria a tvrdia, že sú to vrásky,“ dopĺňa Olga,

NOTA BENE

11 2021

Pútnik

27

ktorá sa wayangu stále venuje. Študovala ho na vysokej škole a učila sa ho hrať v jávskom jazyku. „Najťažšie bolo zvládnuť to fyzicky. Vydržať sedieť bez pohybu, klepať nohou a vydávať príkazy orchestru a do toho každou rukou ovládať rôzne bábky. Tie majú nosnú tyč a potom ešte minimálne ďalšie dve na ovládanie pohyblivých častí rúk,“ opisuje úskalia hrania divadla mladá umelkyňa. Každý dalang si vyrába svoje vlastné bábky a zdobí ich. „Niektorí spolužiaci z rodín dalangov do nich napríklad zaväzovali vlasy svojich starých otcov.“

Umenie pohybu

Keď je dalang veľmi dobrý, vďaka mikropohybom dokáže bábky priam až rozdýchať. Vtedy je úžasné sledovať, ako ladne sa pohybujú po scéne. Bábky sa vyrábajú z rôznych materiálov, z dreva, cvičné z papiera, ale najčastejšie z byvolej kože. Je hladká, dobre sa s ňou pracuje a dá sa celá pomalovať. Počas jedného celonočného predstavenia dokážu na scéne vystriedať viac ako sedemdesiat bábok. Tak ako ľudia na ostrovoch, aj bábky rozprávajú rôznymi jazykmi. Existujú tri úrovne jedného jazyka. Vychádza to z historického delenia ľudí do kást. Tí najchudobnejší sa nikdy nemohli ísť sťažovať vrchnosti, lebo by im nerozumeli. Stále to pretrváva v tradičnom wayangu. Postava, ktorá je chudobná, rozpráva iným jazykom ako kráľ. Pre cudzincov je komplikované naučiť sa správne zahrať celé predstavenie. „Indonézania sú, našťastie, veľmi spontánni. Cítia, keď hráte pectivo a snažíte sa. Počas predstavenia pokojne jedia, prechádzajú sa, dokonca zaspia, a potom sa zobudia a niečo vykriknú. Keď je dalang dobrý, dokáže na to reagovať v predstavení. Okrem toho dáva pozor na orchester. Hudobníci tiež hocikedy zaspia počas dlhých pasáží a treba ich zobudiť silným udieraním do škatule,“ hovorí o niekedy úsmevných situáciách Olga. V súčasnosti spolupracuje s Národnou galériou v Prahe, učí na Základnej umeleckej škole a prináša indonézske umenie aj do Čiech.

Hodina duchov

Počas dlhej noci je únavné sústreďiť sa na celé predstavenie. Nastáva tu jeden dôležitý moment. Na Jáve je

to medzi polnocou a jednou hodinou, čas goro-goro, čiže hodina duchov. Pre Indonézanov je to magická hodina, počas ktorej je dovolené povedať všetko. Publikum často čaká práve na tento okamih. Dalang vtedy môže do predstavenia vložiť svoje vlastné posolstvo, svoje názory. „V sedemdesiatych rokoch to napríklad veľmi začala využívať vláda, ktorá práve takto informovala o politickej situácii či o šírení choroby HIV a o potrebe sa chrániť,“ objasňuje Olga dôležitosť dalangov ako šíriteľov správ. Mladé rodiny aj preto často posielali ku starým bábkarom svojich synov, aby sa priučili spoločenským a morálnym vedomostiam. Dom bábkara bol vždy veľký a otvorený pre každého. Majú okolo seba silnú komunitu, vďaka svojim vedomostiam a charizme priťahujú k sebe veľké množstvo ľudí. Hranie divadla podľa tradície bolo dlho výsadou mužov, v súčasnosti sú aj ženy bábkarky. Každý ostrov si zachoval a rozvíjal svoju formu hrania. V modernom divadle sú teraz povolené rôzne variácie, nehráva sa celú noc, ale len jednotlivé úseky, vystupujú postavy zo súčasnosti, používajú sa filmové projekcie.

Tieňové divadlá sú súčasťou rôznych náboženských či spoločenských obradov, ako je napríklad svadba či zber ryže. Ľudia by ich najradšej mali pri každej významnej príležitosti, ale je finančne náročné zavolať dalanga na celú noc. Ich miesto v spoločnosti je však nezameniteľné. Preto je stále veľká česť učiť sa tomuto prastarému umeniu.

Plátno je prichystané, dalang sa obradne pomodlí pred hraním, oheň z malého chrlíča osvetľuje celé plátno. Gamelan sa rozozvučal a bábkar práve vytvoril prvý tieň pred publikom. Hra tieňov je očarujúca.

1 (str. 28) Každá bábka má svoj charakter, má určené, ako sa správa a niektoré aj to, akým tónom rozprávajú.

2 (str. 29) Diváci sa počas predstavenia bežne rozprávajú, jedia, pijú, dokonca si aj zdriemnu.

3 Dalang musí celé hodiny vydržať sedieť na mieste, ovládať bábky a dávať pokyny orchestru.

4 Tradičná hudba neodmysliteľne k wayangu patrí.

5 Každý z indonézskeho ostrovov má vlastnú tradíciu tieňového divadla.

Prečo sa radi bojíme?

Galina Lišháková

Shutterstock

O histórii hororu, osvedčených trikoch režisérov, ktorými v nás vyvolávajú strach, hororových klišé a najznámejších hororoch všetkých čias s filmovým kritikom Petrom Konečným.

Intenzívny odpor, strach, hrôza, ukážky fyzického násilia a psychického teroru, štúdia narušených, psychotických alebo diabolských postáv... Tak charakterizuje horor Encyklopédia Britannica. „Kým horor má primárne vzbudzovať strach, thriller má v prvom rade vyvolávať napätie. K fúzii týchto žánrov prichádza často. Dlhो platilo, že v horore by mala vystupovať nejaká nadprirodzená bytosť, ale dnes to už nie je podmienkou. Preto sa niekedy ťažko rozlišuje, čo je horor,“ hovorí filmový kritik Peter Konečný.

Strach bez zvuku

Za jedny z kľúčových hororov v dejinách kinematografie považuje Peter Konečný dva horory z éry nemého filmu od nemeckých režisérov: Kabinet doktora Caligariho (Das Kabinett des Doktor Caligari, 1920) a Upír Nosferatu (Nosferatu, eine Symphonie des Grauens, 1922). „Kabinet doktora Caligariho je príbeh o veľmi zvláštnej vraždiacej postave, ktorý sa odohráva v malom mestečku. Upír Nosferatu je trochu inak vyzroprá-

vaný príbeh Drakulu. Nakrúcal sa na Oravskom zámku. Oba filmy sú dôležité, lebo umožnili vznik ďalších špecifických hororov v americkej kinematografii.“ Ich vplyv spočíva v expresionistickom výraze. V Kabinete doktora Caligariho sa oň pričínili traja avantgardní maliari z umeleckej skupiny Der Sturm (Búrka), ktorí mali na starosť scénu. V Upírovi Nosferatu ho vytvoril kameraman nezvyčajnými pohybmi kamery.

Nemecký filmový expresionizmus ovplyvnil podobu kulís v horore Frankenstein (1931). Ide o príbeh vedca, ktorý spojením mŕtvych ľudských tiel vytvorí na pohľad monštrum, ale povahou čistú, nevinnú bytosť. „James Whale bol jedným z prvých homosexuálov v americkej kinematografii, ktorý svoju sexuálnu orientáciu netajil. Fascinoval ho príbeh ľudského života bez ženského elementu,“ vysvetľuje Peter Konečný a dodáva, že 30. roky minulého storočia priniesli v horrovom žánri americkej kinematografie aj ďalšie dôležité filmy: Dracula (Dracula, 1931), King Kong (1933) a Neviditeľný muž (The Invisible Man, 1933).

Porušené pravidlá

Zvuk je v horore silným prostriedkom na vytváranie strachu a napätia. Keď si však pustíte filmy Alfreda Hitchcocka bez zvuku, bojíte sa rovnako, ako keby ste ich pozerali ozvučené. „Tento filmový veľmajster bol pôvodom Brit. Do americkej kinematografie vstúpil s úplne inými predstavami o tom, ako sa majú robiť filmy. Ešte aj hororom dokázal dať intelektuálnejší rozmer.“ Vo filme Psycho (1960) spojil prvky hororu a thrilleru. „Keďže film je knižnou adaptáciou rovnomenného románu Roberta Blocha a Hitchcockovi veľmi záležalo na tom, aby filmového diváka nepripravil o prekvapenie, vraj jeho románovú predlohu vykúpil zo všetkých kníhkupectiev. Filmové Psycho vystaval veľmi rafinovane. Porušil v ňom dovtedy platné scenáristické pravidlá. Novinkou bolo aj to, že hlavná postava nemá nadprirodzené schopnosti, keďže nosný príbeh filmu je o psychickej chorobe a o tom, čo môže spôsobiť.“

70. roky minulého storočia priniesli v hororovom žánri novinku v podobe filmu Vyháňač diabla (Exorcista, 1973) režiséra Williama Friedkina. „Hlavnú postavu, posadnutú diablom, hrá v mimoriadne odvážnych scénach štrnásťročné dievča. To bolo dovtedy neštandardné. Kinematografia, hlavne americká, používala takéto trúfalé prvky veľmi opatrne. Tento film presahuje svoj žáner a myslím si, že ho doposiaľ nikto neprekonal.“

Neprekonaný ostáva aj sci-fi horor Votrelec (Alien,1979), ktorého dej sa odohráva na kozmickej dopravnej lodi Nostromo. Na jedného z členov posádky sa prisaje čudasný votrelec a prenikne mu do tela. „Dnes v tomto filme môžeme vidieť predpoveď nebezpečenstva vírusu, ktorý sa dostane na Zem a urobí na nej šarapatu, ale aj súčasnej pandémie. Je to jeden z prvých feministických hororov, hlavná hrdinka nepotrebuje mužský element na to, aby zvládla komplikovanú situáciu.“

Estetizované násilie

Za jedny z najpozoruhodnejších hororov považuje Peter Konečný Osvietenie (The Shining, 1980) od Stanleyho Kubricka a Vec (The Thing, 1982). „Vec v tomto prípade označuje vírus, ktorý cez huskyho napadne skupinu vedcov, pracujúcich v Antarktíde v uzavretom priestore, a postupne začne meniť ich telá na niečo až komicky zvláštne. Jeho sila nespočíva len v nadčasovej téme, ale aj v množstve vynikajúcich trikov urobených bez počítačovej technológie.“

Z hororov tohto tisícročia Peter Konečný vyzdvihuje festivalové horory, ktoré sa často do našich kín nedostanú. Za veľmi silnú považuje francúzsku hororovú scénu, ktorá pracuje s estetizovaným násilím. Nie je to ľahké na pozeranie. Ako príklad uvádza horor Vo vnútri (Inside, 2007) a Martýri (Martyrs, 2008). „S týmto typom hororu pracuje aj americký režisér Robert Eggers. Prostredníctvom filmov Čarodejnica (The VVitch: A New England Folktale, 2015) a Maják (The Lighthouse, 2019) podáva veľmi zaujímavé metaforické témy s až biblickým presahom. Maják je skôr psychothriller, navyše čiernobiely, vďaka čomu sa divák viac sústreďuje na príbeh a vývoj postáv. Stlačeným formátom nakrúcania pripomína 40. a 50. roky minulého storočia. Pre tento formát sa inak komponujú zábery, inak sa nakrúca, aj postavy v zábere sú

k sebe bližšie. Nejde len o estetické, ale aj o filozofické hľadisko.“

Napätie vďaka strihu

Za desaťročia existencie filmového hororu sa ľudská psychika veľmi nezmenila, preto jeho režiséri siahajú po osvedčených trikoch. „Ľudia sa prirodzene boja, keď niečo buchne. Filmári to využívajú veľmi lacno a prakticky stále, hoci film nie je rozhlasová hra a má rozprávať obrazom.“ Obľúbenými klišé sú strašidelné domy, často postavené na bývalých cintorínoch, a pivničné priestory, v ktorých sa udeje niečo hrozné. „Z ťažko pochopiteľných dôvodov majitelia tieto domy nechcú opustiť, v noci vstupujú do pivníc, v ktorých niečo búcha, a ani si nezasvietia. Scenáristické pravidlo o kompozičnej motivácii postáv totiž hovorí, že bez ohľadu na logiku danej scény musí postava niečo robiť, aby sme sa my, diváci, bavili,“ smeje sa Peter Konečný, no dodáva, že tvorcovia súčasných hororov už objavili, že duch môže strašiť aj ceň deň a svoju obeť môže prenasledovať kdekoľvek. Aj v moderných hororoch pre tinedžerov však môžeme očakávať osvedčené kamerové postupy. „Vtedy tušíme, že príde niečo, čo nás má prekvapiť, ale stane sa to buď neskôr, alebo veľmi skoro. Typickým klišé tiež je, že prestanú fungovať všetky mobilné telefóny.“

Súčasní tvorcovia hororov využívajú aj iné technologické novinky. Horor Odobrať z priateľov (Unfriended, 2014) sa celý odohráva na obrazovke notebooku. „Hlavná hrdinka si skypuje s kamarátmi a kamarátkami zo strednej školy, s ktorými ich spája zodpovednosť za to, že ich spolužiačka spáchala samovraždu. Do chatu sa im pritom snaží dostať neznáma identita a skypujúcich postupne zabíja. Metaforicky je to ich svedomie. Hoci divák neopustí priestor monitora notebooku, napätie je veľmi zaujímavovo vystavané a funkčné.“

Peter Konečný hovorí, že dnešné horory sú veľmi opulentné, epické a snažia sa vizuálne aj zvukovo pohltiť diváka. „Používajú čo najväčší obraz, dynamiku aj počet strihov, čo je však na škodu veci. Principiálne by mal horor budovať napätie iným spôsobom.“ Kým v 60. rokoch minulého storočia mal americký film okolo 800 až 1300 strihov, dnes ich má 2500 – 3500. To vytvára pocit, že sa niečo deje, i keď tomu tak nie je. „Nazýva sa to zosilnená kontinuita rozprávania a vysvetľuje to, prečo majú dnešní mladí často problém pozeráť staré filmy. Poč-

tom strihov nedosahujú ich estetické nároky, navyše sú čiernobiele, takže im pripadajú nudné. Myslím si, že je to škoda. Múdrosť sa nedosahuje len exaktnými vedomosťami, ale aj schopnosťou čítať umenie, vrátane filmu.“

Hrôza inak

„Strach, ktorý človek prežíva pri pozieraní hororu, je trochu iný ako strach, ktorý prináša reálny život,“ hovorí psychoterapeut Martin Miler. „Aj keď divák cíti strach či napätie, vie, že v skutočnosti sa mu nič hrozné nedeje. Tento kontrast, vedomie bezpečia a vedomie, čo hrozné sa v živote môže udiat, je dôležitý.“ Keď film, vďaka ktorému sme si užili strach, skončí, môžeme podľa Martina Milera pocítiť emócie z opačného spektra. „Niektí si celý čas uvedomuje, že ide len o film a on je v bezpečí, a po filme pocíti úplnú úľavu. Ale iný si môže povedať, že to, čo videl vo filme, sa môže pokojne udiat aj v skutočnosti, a poriadne sa prestraší. Sú ľudia, v ktorých strach z filmu doznieva dlhšie, napríklad aj prostredníctvom nočných mór. Záleží od toho, akí sú citliví, koľko majú rokov aj od typu hororu, ktorý pozerali, pretože niektoré sú veľmi realistické a sugestívne. Mladým divákom, ktorí nemajú veľa životných skúseností, sa stáva, že sa boja vecí, ktoré sa v skutočnosti nemôžu stať, ale neboja sa tých, ktoré v realite hrozia.“

Novorodenec pri náhlom zvuku, svetle či prudšom pohybe rozťahne ruky a nohy. Hovorí sa tomu Moorov reflex. Mechanizmus strachu je dielom evolúcie. Potrebujeme ho, pretože nám pomohol prežiť. Evolučne siaha veľmi hlboko, niekde na úroveň plazov. I keď dnes sa už nemusíme báť tak ako v dobách minulých, keď nás ohrozovali zvierací predátori, máme stále tu istú neurofyziológickú výbavu ako v praveku. „Strach patrí medzi základné emócie, ktoré sa v ľudskom mozgu tvoria v časti s názvom amygdala. Zo strachu buď utekáme, alebo „zamrzne““. U malého dieťaťa je strach mimoriadne potrebný. Keď sa prelakne, spustí plač a privolá matku,“ vysvetľuje psychoterapeut. „Každý z nás má v duši temné zákutia. Obľuba hororu môže predstavovať jednak potrebu napätia a strachu a jednak fascináciu tým, čoho všetkého sme my ľudia schopní. Ale nielen v tom zmysle, že aké hrôzy si vieme v skutočnosti urobiť. V prípade filmu je to aj o našej vynaliezavosti v naháňaní napätia a strachu u diváka.“

NOTA BENE

11 2021

Fenomé

30

NOTA BENE

11 2021

Fenomé

31

Najväčším darom sú pre rodičov obe dcéry. Namiesto dovolení a dokončenia domu sa riešia terapie. Snívajú o delfinoterapii pre Noemi.

Nevieme, ako bude

Lucia Bucheňová

Alan Hyža

Puberta už začala, podotkne mama Zuzka, a na otázku, ako si predstavujú, plánujú budúcnosť, odpovie mlčaním. Jedenástročná Noemi začína riešiť partnerské vzťahy. Chcela by byť nevestou, mať muža, deti...

Zuzka s Peťom sa na prvé dieťa tešili. Bolo vytúžené a od počiatku milované. Noemi bola krásna, šikovná, v štyroch mesiacoch začala sedieť, v deviatich chodila, ročná už rozprávala. „Pozrela na mňa a povedala mi: mami, ľúbim ťa,“ so smútkom v hlase spomína Zuzana. Po tretej dávke hexa vakcíny sa ich šťastie začalo rúcať ako domček z karát. Zvýšená teplota, večné plače, kŕče, nespavosť. Noemka driemala počas dňa maximálne tridsať minút, Zuzka ju kočíkovaľa ostošesť, na prechádzkach s ňou strávila denne aj šesť hodín. Ako prvorodička bola veľmi zodpovedná, s každým soplíkom utekala k lekárke, nechcela nič zanedbať. Po diskutabilnom očkovaní jej v ordinácii povedali, že ide o bežné reakcie. Lenže dievčatko sa prestalo otáčať, nereagovala na meno, slovná zásoba sa zo dňa na deň stenčovala... „Do dvoch rokoch nenapredovala vôbec, naopak. Dostala sa do stavu, že zo slova mama už dokázala povedať len ma.“

Zuzka s manželom sa dohodli, že sa pokúsia o súrodenca pre Noemi. „Zdravý rozum mi hovoril, že by ju mohol potiahnuť, motivovať.“ Všetko dopadlo na výbornú, na svet prišla zdravá Nelka. Mama vedela, že očkovať ju nedá. „Nie som žiadna antivaxerka, pri covide som aj ja dostala vakcínu, ale len jednu, spustilo sa mi po nej silné krvácanie a lekárka mi druhú dávku neodporučila. Pri Nelke som sa obávala, že nastane to, čo pri Noemi. Pochopí to a porozumie tomu len ten, kto niečo podobné zažil. Komu sa zdravé dieťa premení na handrovú bábiku.“

Sestričky na seba reagovali fajn, Noemi sa naozaj snažila dobiehať mladšiu Nelku. Starostliví rodičia sa vrhli na hľadanie možností, ako prvorodenej dcérke pomôcť. Dlho-predlho sa nevedeli dopracovať k diagnóze. Keď konečne v piatich rokoch dostali do zdravotnej karty „atypický autizmus“, Zuzka bola tak zvláštne spokojná. „Aspoň sme vedeli, kde sme, aj keď – zaboľelo to. Bola to posledná kvapka k tomu, aby sme sa doma nastavili do režimu, že Noemkin postih je nezvratný.“

Noemi stanovili organické poškodenie mozgu, to znamená, že niečo ho muselo vyvolať. Či to bolo stopercentne očkovanie, alebo injekcia len urýchlila niečo, k čomu by došlo tak či tak, je zbytočné riešiť. Od štyroch rokov začali s intenzívnou logopédiou, Noemi totiž prepadávali prejavy agresie, bola nervózna sama zo seba, že sa nevie vyjadriť. Učili sa udržať očný kontakt, tabuľkovým spôsobom, podľa obrázkov, spájali slová. Deň čo deň sa trénovala jemná motorika. Noemi veľmi baví plastelína, dnes už sama modeluje postavičky. Aká je? „Svojská. Milovaná. Sme šťastní, že ju máme. Na všetkom zlom hľadáme aj niečo dobré. Noemi nás s manželom naučila, čo je v živote dôležité. Celý chod rodiny je prispôsobený jej, kým sa vyvíja, musíme

sa pokúsiť o čo najväčší zázrak. Lekárka mi nič špeciálne neodporučila, samovzdelávaním som našla možnosti, ktoré dcérke pomôžu čo najviac sa integrovať.“

Samozrejme, poisťovňa nič neprepláca. Hipoterapia, canisterapia, arteterapia, snoezelen, krykomora, oxygenoterapia, logopédia, ale aj tanečný krúžok. Každý deň niečo. To sú aktivity mladej slečny, ktoré už ovocie priniesli. Sama mi dnes odpovie, že chodí do 4. A, že tam má kamarátov, že ľúbi sestričku. Ale po chvíli sa už zasekne, stačilo, má rozohranú hru a mám ju nechať. A prečo sedí vo vani? Nervóznejšie odpovie „lebo“.

Zuzka prešla z materskej na opatrovateľský. Ráno vezie Nelku do normálnej a Noemi do špeciálnej školy. Doobeda nakúpi, uvarí, uprace, snaží sa nájsť si čas, aby mohla vyrábať krásne mydlové kytice a dekorácie, z ktorých predaja aspoň sčasti financujú terapie pre Noemi. Potrebuje ich ako soľ. Vďaka nim stojí na nohách, rozpráva, ako tak zvláda svoje nálady. „Domček máme na hypotéku, bývame tu desať rokov, nemáme plot ani fasádu, to sa nestažujem. Každé euro dávame na rozvoj Noemi, musím však podotknúť, že sme nesmierne pyšní na našu osemročnú Nelku. Je stopercentnou sestrou, ktorá Noemi bránila už v škôlke, kde o posmešky nebola núdza. Nelka je vývinovo ďalej ako jej rovesníci, má v sebe zakódovaný zmysel pre pomoc, chodí na zdravotnícky krúžok, hasičský – ona už dávno vie, že život má zmysel vtedy, keď ti druhí nie sú ľahostajní.“

Budúcnosť? Mama Zuzka aj ocko Peter reagujú rovnako. Žijú pre prítomnosť, čo je dnes, čo bude zajtra. Plánovanie neriešia. Obavy sú na mieste. Peter so slzami v očiach povie, že klasika, aby sa dcéry raz dobre vydali a dopriali im vnúčatá, u nich pri Noemi neplatí. „Nevieme, ako bude, ale vieme, že urobíme pre jej šťastie maximum. Ale bolí to, to je jasné.“

Časopis Nota bene poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám s postihnutým členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Noemi osloví. Aj váš príspevok sa použije na potrebné terapie pre Noemi. Ďakujeme!

Číslo účtu: 4040218205/3100 (Primabanka). IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku – Noemi.

Kontakt na OZ medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

Uverejňované príbehy nie sú príbehmi predajcov NOTA BENE a prípadné otázky, prosím, adresujte OZ Medzi nami.

Bývať proti všetkým

Jana Čavojská

Archív T.H.

Režisér Tomáš Hlaváček niekoľko rokov nakrúcal autorov projektu housing first v Brne a rodiny, ktoré vďaka nemu získali bývanie. Jeho dokumentárny film uvádza filmový festival Jeden svet.

Spočiatku nakrúcal občianske hnutie Žít Brno, ktoré sa búrilo proti korupcii a klientelizmu vtedajších komunálnych politikov. No aktivisti sa po voľbách v roku 2014 dostali do komunálnej politiky a začali presadzovať zaujímavú sociálnu politiku. Hlavným iniciátorom projektu housing first bol Martin Freund. „Sociálna politika je tradične neoblíbenou témou, lebo politici z nej nemajú veľa bodov,“ myslí si Tomáš Hlaváček. „Žít Brno ju napriek tomu chcelo robiť. Prizvali si k tomu Plat-formu pre sociálne bývanie, ktorá je spoluautorom brnianskeho projektu housing first. Bol to prvý takýto projekt vo východnej Európe.“

Bazálna solidarita

Nakrútiť dokument o housing first projekte teda pôvodne nebolo zámerom Tomáša Hlaváčka. „No nakoniec mi táto téma prišla najpod-

statnejšia pre zmenu kvality života v meste,“ vysvetľuje režisér. „Všetci vieme, že existuje problém nedostupného bývania, ale ešte nikto ho systémovo neriešil. Brniansky housing first bol prvý takýto projekt.“

Na úvod Tomáša Hlaváčka ani nenapadlo, že práve projekt, ktorý má pomôcť s bývaním tým najchudobnejším, vyvolá u časti verejnosti nevôľu. „Podľa mňa je to bazálna solidarita. Ale nižšia stredná trieda nedokázala tomuto projektu odpustiť, že pomáha najslabším a nie im. Lebo nižšia stredná trieda sa tiež nemá dobre.“ Viac ako polovica prijímateľov pomoci boli Rómovia. Nevraživosť podľa Tomáša Hlaváčka vyvolali niektoré politické strany. Na základe manipulácie s informáciami urobili z housing first nespravodlivé rozdeľovanie peňazí a bytov ľuďom, ktorí si to nezaslúžia. Hlavnou dejovou linkou dokumentárneho filmu je nakoniec to, ako chce uvedomelá

skupina občanov zmeniť fungovanie systému a ako jej to ten systém vracia.

Mesto Brno vyčlenilo päťdesiat bytov pre najchudobnejšie rodiny. Najprv identifikovalo tých, ktorí bývanie najviac potrebovali, a päťdesiat rodín vybralo žrebovaním. Tie rodiny boli anonymizované, aby nikto v meste nevedel, ktorá získala podnájom vďaka housing first. Až v dokumentárnom filme sa odkryla identita tých, ktoré sa nakrúcaním súhlasili. „No v meste už predtým vznikla paranoja. Hromadili sa udania na rôzne sociálne slabšie a rómske rodiny, ktoré sa niekam v tom období nasťahovali. V drvivej väčšine prípadov sa však ukázalo, že nešlo o tých z projektu housing first,“ konštatuje Tomáš Hlaváček. „No narástla nenávisť. Niektorí sa snažili komunikovať, že rodiny si bývanie v rámci projektu nezaslúžia, lebo sú neprispôsobivé,

nevďačné a nesocializovateľné. No myslím, že tekutá zlosť nikdy nemá konkrétného nepriateľa. Keby bol konkrétny, ukázalo by sa, že hnev je neopodstatnený. To ohováranie bolo vždy veľmi všeobecné.“

Nenávisť, rasizmus

Okrem nenávisťi voči slabším, ktorí boli v niečom zvýhodnení, vyplával na povrch aj rasizmus. „Mlčíme o ňom, no vieme, že v našej spoločnosti existuje. Stalo sa, že vyžrebovaná rodina z majority byt odmietla, lebo by jej sociálnou pracovníčkou bola Rómka. Dali prednosť rasistickému postoju pred získaním bývania. A to je varovné,“ myslí si režisér.

Film nakrúcal päť rokov. Na vlastné oči videl to, čo potvrdila prax na mnohých miestach v zahraničí: úspešnosť prístupu housing first je viac ako 90 %. „Zmena však nespočíva v tom, že všetci si okamžite

nájdu prácu a sú sebestační. Počíta sa s tým, že ľudia, ktorí sa do nestabilných podmienok narodili a prežili v nich celý život, nemusia byť schopní dosiahnuť stabilné prostredie, a že spoločenský systémový prínos príde až s ďalšou generáciou,“ vysvetľuje Tomáš Hlaváček. „Išlo o vytvorenie podmienok hlavne pre deti. Rôzne sociologické výskumy ukázali, že na nich sa najviac prejavujú benefity. Zlepšia si školskú dochádzku, získajú priestor na prípravu do školy. To má pozitívny vplyv na ich vývoj. Projekty pomáhajúce sociálne vylúčeným ľuďom nemenia situáciu do mesiaca alebo do roka. Trvá to niekoľko rokov až niekoľko desiatok rokov. Ale inak to nejde.“

No situácia rodín sa zlepšila v mnohých aspektoch. Sociálni pracovníci riešili napríklad otázku narábania s financiami, aby sa ľudia neprepadali do dlhových pascí. Vo väčšine prípadov sa to podarilo. Zá-

merom iniciatívy Žít Brno bolo, aby sa z pilotného housing first projektu stalo všeobecné východisko sociálnych politik mesta. Brno bola akási prvá lastovička. To, čo tam zafungovalo, prevzali desiatky iných českých miest. No, paradoxne, v Brne housing first skončil s príchodom novej, pravicovo a konzervatívnejšie orientovanej koalície. „Snažila sa dostať rodiny z tých bytov, lebo boli na lukratívnych miestach – nešlo o žiadne vylúčené lokality na periférii. Mesto projekt postupne utlmovalo, až ho nakoniec zrušilo. Veľa rodín opäť stráca bývanie, lebo bez podpory sociálneho pracovníka opäť padá do dlhových pascí,“ hovorí režisér. „Projekt zostal nepochopený. A nebola ani vôľa ho pochopiť.“ Dôvod je podľa neho ideologický. „Politici dogmaticky neveria tomu, že problém nedostatočného prístupu k bývaniu by sa mal riešiť takýmto spôsobom.“

Premietanie filmu BYDLET PROTI VŠEM na festivale Jeden svet sa uskutoční 8. novembra 2021 o 18.00 hod. v A4 – Priestore súčasnej kultúry v Bratislave, na Karpatskej 2. Diskusia s režisérom a s NOTA BENE sa bude konať naživo po filme o 20.00 hod. v A4 – Priestore súčasnej kultúry, aj online na webe a FB festivalu Jeden svet.

Film BYDLET PROTI VŠEM od režiséra Tomáša Hlaváčka rozpráva niekoľkoročný príbeh mesta, v ktorom sa vedenie rozhodlo skúsiť jeden z nových spôsobov boja proti „biznisu s chudobou“, tzv. rapid rehousing. Dokument intenzívnym spôsobom reflektuje problémy bývania najchudobnejších a dramatické ťažkosti pri hľadaní riešení na úrovni občianskej spoločnosti i politiky. V diskusii v spoločnej dramaturgii OZ Proti prúdu (vydavateľ NOTA BENE) a mesačníka Kapitál si budeme klásť otázky aj o tom, či majú ľudia bez domova vôbec možnosť nájsť si dôstojné bývanie a svoj domov, a tiež ako sa podobné projekty dostupného bývania darí realizovať na Slovensku.

NOTA BENE

11 2021

Téma

35

NOTA BENE

11.2021

Rozhovor

36

Lebo medveď...

Dagmar Gurová

Archív Z. C.

*... je tretia kniha Zuzany Csentosovej, ktorú si môžete kúpiť od predajcov
NOTA BENE. Príbeh Tomáša, chlapca s Aspergerovým syndrómom, a jeho
kamarátky Lindy otvára vážne témy rozprávkovým spôsobom. Ich snové
dobrodružstvá zaujmú deti i dospelých.*

Pred dvadsiatimi rokmi bola Zuzana Csentosová jednou z trojice kamarátov, ktorí zakladali NOTA BENE. Dnes pracuje s ľuďmi bez domova v Brne. Napísala knihy, ktoré sa predávajú v bežných kníhkupectvách, ale aj také, ktoré zoženiete len u našich predajcov. Vďaka nim si môžu dôstojne privyrobiť na zimu.

Zatúlaný gombík a Sára a zázračný stôl boli ilustrované rozprávky o bezdomovectve. Tá najnovšia Lebo medveď sa týka Aspergerovho syndrómu.

O čom je tvoja nová kniha?

Lebo medveď je fantastická rozprávka o priateľstve Tomáša a jeho

spolužiačky Lindy. Tomáš má výnimočnú pamäť a skvelé zlepšováky. Nemá rád neohlásené zmeny, hluk a priveľa ľudí. Radšej sedí bokom a študuje. Linda má rada rozprávky a myslí si, že Tomáša zakliala Snehová kráľovná. Uvažuje o tom, prečo jej kamarát sedí sám v izbe a celé hodiny

si stavia lego. Podobne ako Kaj z rozprávky skladá hlavolam z kúskov ľadu. V poradni medzitým Tomášovi diagnostikovali Aspergerov syndróm. Je to vážna téma, ale sme v rozprávke. Tomáš s Lindou prídu na figeľ s knihou, ktorý ich preniesie do spoločných snov. V snovej fantastikovej krajine nájdu nových priateľov – ľadového medveďa Björna a soba Magnusa, s ktorými začínajú čarovné dobrodružstvá.

Prečo si si zvolila túto tému?

Zaujíma ma, odkedy synovi diagnostikovali Aspergerov syndróm.

S ohľadom na syna verejne nehovoríš o vašich osobných skúsenostiach. Môžeš teda priblížiť Aspergerov syndróm cez Tomáša, postavu z tvojej knihy?

Tomáš je veľmi bystrý, vnímavý a neustále si všíma veci, ktoré sa dajú presne zväziť, zmerať, zapísať. Ma veľké matematické a technické nadanie a z vlastnej iniciatívy ho rozvíja. Neplatí, že všetci ľudia s Aspergerovým syndrómom vynikajú v matematike. Môžu mať talent v rôznych oblastiach. Ale problémy majú dosť podobné. Pre Tomáša sú ťažko čitateľné medziľudské vzťahy, neverbálna komunikácia, nepísané spoločenské pravidlá. Má iba jednu kamarátku. Nechodí na školské akcie. Nezapája sa do skupinových aktivít. Vo všetkom hľadá logiku a presný význam. Ak ho niečo rozruší, pocíti to celé okolie. Dlhšie trvá, kým sa zase upokojí. Má silnú potrebu súkromia, ťažko sa prispôsobuje druhým, nemá rád zmeny. Bez väčšej podpory a pochopenia sa ľahko ocitne v izolácii.

Tomášov príbeh sa odohráva aj v škole. Akým výzvam čelí školák s touto diagnózou?

Skutočnou výzvou je vydržať nuda, ak sa máte učiť veci, ktoré ste sa sami naučili už pred pár rokmi. Zvládnuť pobyt v triede s tridsiatimi spolužiakmi, keď oveľa intenzívnejšie vnímate hluk a ďalšie podnety. Zapojiť sa medzi rovesníkov, ktorí majú iné záujmy, ako sú tie vaše. Naučiť sa spoločenským pravidlám, ktoré sa vám zdajú ťažko čitateľné, nelogické alebo príliš zložené. Ustáť, keď nemôžete dodržiavať zvyky, ktoré sú pre vás mimoriadne dôležité. Prekonať odpor komunikovať s cudzími ľuďmi. A je toho ešte oveľa viac.

Ako školy zapájajú dieťa s Aspergerovým syndrómom do vyučovacieho procesu?

Ak je to možné a vhodné, navštevuje triedu pre mimoriadne nadané deti, kde má primerané podnety. Častejšie sa dieťa integruje v bežnej triede a má individuálny študijný plán. Ak treba, do triedy pribudne asistentka učiteľky, tak ako v mojom príbehu. Asistentka sa prioritne venuje dieťaťu s diagnózou. Snaží sa predchádzať konfliktom, pomáha pri učení a pokúša sa zapojiť dieťa do kolektívu. Pre dieťa s Aspergerovým syndrómom však nie je dobré, aby sa fixovalo na jedného dospelého. Asistentka sa preto venuje aj ostatným deťom. Ak to robí dobre, ani by nemali vedieť, že má na starosti konkrétneho žiaka.

Ako by sme sa mali správať k ľuďom ako Tomáš, aby sme ich podporili?

Podľa mňa je dôležitá tolerancia, trpezlivosť a isté odosobnenie sa. Treba citlivo zvažovať, kedy dieťa zapájať napríklad do kolektívnych aktivít a kedy mu dať potrebnú podporu. Tomáš neobľubuje kolektívne športy, ale čo keby bol v bráne? Nerozumie, prečo by sa mal zúčastniť karnevalu a vydávať sa za nejaké zviera. Ak dostane výnimku a prezlečie sa za prístroj, karnevalu sa predsa len zúčastní. Zahodíme predsudky, čo by dieťa v jeho veku malo vedieť a čo by ho malo baviť. Máme pred sebou úplne jedinečného človeka.

Prečo názov Lebo medveď?

Lebo medveď! Deti s Aspergerovým syndrómom sa často a veľa pýtajú. Na svoje otázky dostávajú odpovede, ktoré im nestačia. Podobne, ako keby nám niekto netrpezlivo odpovedal iba Lebo medveď! A navyše, v mojom príbehu vystupuje ako jedna z kľúčových postáv ľadový medveď. Názov s príbehom krásne ladí.

Na knihe si opäť spolupracovala s ilustrátorkou Martou Matus. Intenzívnejšie ako obvykle. V čom bol rozdiel?

Chcela som doladiť najmä detaily súvisiace s Aspergerovým syndrómom. Na Tomášovu školskú skrinku, ktorá bola v pôvodnej verzii prázdna, pribudla periodická tabuľka prvkov. Tomáš sa nenecháva strhnúť trendom rovesníkov, na skrinku si nele-

pí pokémonov. Je sám sebou a dá si tam obľúbenú tabuľku. Pribudla k nej lebka s nápisom „Keepout!“, čo by sa dalo preložiť ako Ruky preč! Človeku s Aspergerovým syndrómom totiž skutočne veľmi záleží na tom, aby sa do jeho osobných vecí nikto nedostal. Páčilo sa mi, ako Marta upravila Tomášovu karnevalovú masku. Na zvierací karneval šiel za mobil, no ostatní ocenili, že sa vôbec zapojil. Marta pôvodne nakreslila krabicu s otvormi. Povedala som jej, že deti ako Tomáš si zakladajú na technických detailoch. Ak robia niečo, čo ich zaujíma, venujú tomu celé hodiny. A tak pribudli tlačidlá, displej a ďalšie vylepšenia. Som vďačná, že Marta ma vždy vypočula a bola ochotná obrázky upravovať. Jej ilustrácie milujem. Odrážajú skutočnosť a zároveň sú veľmi milé. Prenesú vás do sveta, kde chcete byť spolu s knižnými hrdinami. Presne, ako som si priala.

Do písania si zapojila aj svojho syna. V čom ti pomáhal?

Najviac ho baví detailne vychytávať technické nezrovnalosti. Raz si s dcérou čítali jednu z mojich prvých kníh a dobre sa bavili, keď našli nejaký nedostatok. Na záver mi syn povedal, že som mala počkať, kým bude trochu väčší a skontroluje to. Je skvelý, keď vám, povedzme, dvanásťročné dieťa doma zmontuje nábytok, pripevní na stenu police, opraví počítač alebo nainštaluje aplikácie do nového mobilu. A ešte to považuje za ohromne zaujímavý prázdninový program.

Ako tvoj syn vníma knihu a jej hlavného hrdinu?

Príbeh sa mu zdal pútavý. Páčia sa mu ilustrácie. Hlavnú postavu nijako zvlášť neprežíval. Veľmi oceňuje, že knižka vychádza práve v NOTA BENE a jej predaj pomôže ľuďom v núdzi.

Aký najdôležitejší odkaz chceš odovzdať čitateľom?

Ľudia s Aspergerovým syndrómom sú jedineční a svojskí. Netúžia byť sami, aj keď sa občas správajú tak, že všetkých odoženú. Ak dostanú priestor na rozvíjanie svojich talentov, môžu sa z nich stať veľmi zaujímaví a bystrí kamaráti. Ostatní ich budú chcieť vo svojom tíme. Tak ako Linda, ktorá zažiarí vďaka Tomášovej vynaliezavosti a zažije najkrajší moment v živote.

NOTA BENE

11.2021

Rozhovor

37

S Kleopatrou na palube

Dagmar Gurová

Vladimír Kampf

Náš predajca Janko venuje svoj voľný čas výrobe modelov. Na jednu loď potrebuje 600 – 800 špajdlí, predstavivosť a veľa trpezlivosti. Dokončuje ju aj pol roka. Denne pri nej strávi štyri až päť hodín. Všetko robí ručne. Hovorí, že pri tom zabudne na starosti.

Janko predáva NOTA BENE pred podchodom na Poštovej. S okoloidúcimi si navzájom robia krajší deň. S niekým si zamáva, iní sa pristavia na pár slov, kúpia si časopis. Janko si všíma, čo sa deje navôkol, a neváha ponúknuť pomoc.

„Zopárkrát som v poslednej chvíli zastavil zamyslených ľudí, ktorí si nevšimli, že eskalátor ide opačným smerom ako obvykle. Myslím, že som takto zabránil škaredým pádom. Spomínam si na slečnu, ktorá niesla obrovskú ška-

tuľu so zákuskami. Nevidela pred seba a čakala, že sa zvezie dole. Keby som ju neoslovil, asi by to nedopadlo najlepšie. Prinajmenšom so zákuskami,“ usmieva sa Janko.

Predajné miesto by nemenil. „Mám tu dobrých známych, skvelých zákazníkov,“ pochvaľuje si. „Občas som vzal brigádu alebo sa mi pohoršilo zdravie a pár dní som nepredával. Po návrate sa pýtali, či som v poriadku. Predaj NOTA BENE mi dáva pocit, že niekam patrí, a to pre mňa znamená veľa.“

Jeden zákazník ho nepriamo priviedol k záľube, ktorej teraz venuje väčšinu voľného času. „Ukázal mi modely lodí zo špajdlí. Odvtedy som ho viac nevidel a na príhodu som aj pozabudol. Spomenul som si, až keď mi odišiel spolubývajúci.“

Úlet do fantázie

Janko bol vášnivým čitateľom. V piatok si požičal knihy z knižnice a po víkende ich vrátil prečítané. Voľ-

ného času mu aj tak ostávalo priveľa. „Vtedy som si povedal, že skúsím vyrobiť model lode. Pri prvej som sa učil. Dnes by som ju nevystavoval, ale na začiatočníka bola celkom dobrá.“

Fotky lode ukázal niekoľkým zákazníkom. Páčila sa, vraj vyzerá ako skutočná. „To ma tak povzbudilo, že som pokračoval,“ hovorí. Doteraz vytvoril štyri lode. Na modeloch pracuje štyri až päť hodín denne, niekedy aj dlhšie. Stavba jednej zaberie štyri až šesť mesiacov.

„Časopis predávam od rána približne do pol druhej. Nikam inam nechodím, ponáhlam sa domov tvoriť. Rýchlo niečo zdobnem a už sadám za stôl k tej nádhere alebo k tej potvore – nazývam ju podľa toho, ako sa mi práve darí. Rozmýšľam, skúšam, hľadám riešenia. Je to pipľavá robota, ale zabudnem pri nej na starosti, na pokazený život. Ulietavam si do fantázie.“

Všetko vyrába ručne. „Mám iba surový materiál a svoju predstavivosť. Na jednu loďku potrebujem 600 až 800 špajdlí, lepidlo, štipce, obyčajné kovové

sponky do vlasov. Používam bezfarebný lak, aby vynikla prirodzená farba.“

Cenný podnájom

Špajdle najskôr namočí a dá im tvar. Na začiatku ničím nepripomínajú budúcu loď. „Najťažšie je spraviť kostru. Koľkokrát mi zámer nevyjde a musím prerábať. Odpíliť, rozobrať, rozlepiť. Trpezlivosti potrebujem strašne veľa,“ hovorí. „Dopredu plánujem, ako budem postupovať. Ak by som niečo urýchlil alebo zabudol osadiť, neskôr by som sa k tomu nedostal. Týmto prstami robím miniatúry,“ so smiechom ukazuje svoje veľké ruky.

Pri práci na modeloch využíva skúsenosti z predošlých zamestnaní. Vyučil sa za čašníka, ale robil hlavne v stavebníctve, na stavbách mostov a diaľnic. Ako lakovač striekal lokomotívy a robil aj maliara natierača.

Modely majú prepracované detaily – ozdobu z pšeničných zŕn, zábradlie vyrobené z ozdobných špajdlí, kormidlo či kôš pre plavčíka. Najzložitejšie

pôsobia laná a záchranný čln, ktorý sa dá spustiť pomocou mechanizmu podobného žeriavu.

Janko si najviac cení loď, ktorá vie Kleopatru. Na palube jej vybudoval altánok, strážený bôžikmi z modelárskej hliny. Pridal aj kvetináče s palmami, vyrobené z makovic a trávy.

Popri modelovaní mu ostáva málo času. Čítať už nestíha, ale venuje sa pestovaniu rastlín. V lete mu okná zdobili bujné muškáty a paradajky. Tešia ho citrusy, ktoré vypestoval z jadierok. „Ovocie nebudú mať, lebo nie sú zaštepnené, ale sú z nich pekné ozdobné kríky.“

Záľuby, ktoré mu spríjemňujú život, si môže dovoliť aj vďaka podnájomu. Býva v časti rodinného domu. „Mám pokoj na prácu. Je tam dvor, domáci má psíka. Som tam spokojný. Bez NOTA BENE by som to nedokázal zaplatiť. Som vďačný, že mi pomohlo udržať si bývanie aj teraz cez pandémie. Predajom časopisu si môžem dôstojne zarobiť. Nie som odstrčený na poslednú vedľajšiu koľaj.“

LITERÁRIUM
Petra Gettinga

Čo Dante videl

Dante zomrel pred rovnými sedemsto rokmi. Bolo to v septembri 1321, keď naposledy vydýchol autor Božskej komédie, ohromného eposu, ktorý má bezmála tisíc strán. Doslova gigant.

Cesta básnika vedie strašnými končiami Pekla a Očistca a je plná vízií, aké má len človek s veľkým talentom. Boli však aj končiny, kam ani veľký básnik nedovidel. Nemohol tušiť, že ľudstvo raz vymyslí továrenskú linku a ľudí pretvorí na stroje plniace príkazy; že začne vyrábať chemikálie hubiace hmyz; že vďaka moderným technológiám dovedie k vrcholu nechutnú propagandu, ktorá bude tliachať zo všetkých strán. A že keď toto všetko prepojí a vytipuje si nepriateľa, vznikne Osvienčim.

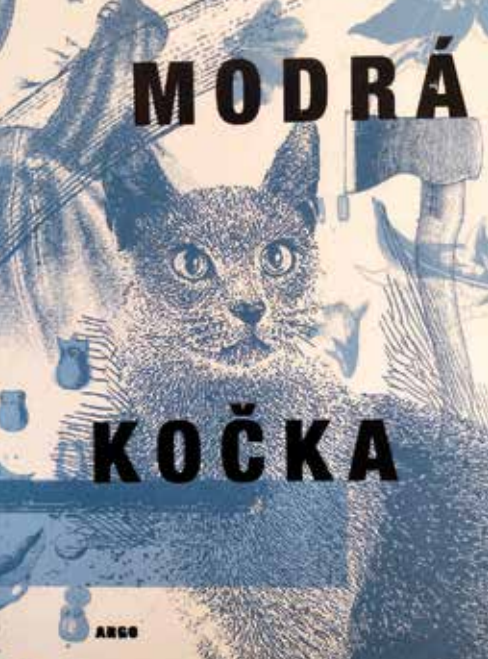
Z tejto továrne, v ktorej sa zhmotnila nenávisť a výsledkom bol dym z komínov, ušlo len pár ľudí. Jedným z nich bol Alfred Wetzler, slovenský Žid, ktorého vyslalo táborové podzemné hnutie, aby vydal svedectvo spoza ostnatého drôtu.

Keď s odstupom rokov napísal o všetkom, čo zažil, knihu, nazval ju práve odkazom na talianskeho básnika. Volá sa „Čo Dante nevidel“. Wetzler nedokázal mlčať, ale sám narazil na limity sprostredkovania. A poslednú kapitolu svojej knihy nazval „Ľudská predstavivosť má svoje hranice“.

Pamätám si, čo ma zaujalo na tom stredovekom obraze plnom hriešnikov v Danteho pekle. Básnik totiž pozná niečo ešte horšie ako vrahov, podvodníkov, pokrytcov, lakomcov, márnomyseľných a zradcov. Medzi najväžnejšie ľudské hriechy zarátava ľahostajnosť. Tá je v zmysle jeho morálky niečo také odpudivé, že ľahostajných, nečínorodých ľudí vypudí dokonca samo peklo.

„Dante pre ľahostajných pripravil osobitnú zónu, ktorá je síce už za pekelnou bránou, ale nepatrí ešte do vlastného Pekla, lebo týmto typom ľudí nielen Boh pohŕda, ale i samo Peklo,“ opisuje to v komentári náš popredný literárny vedec Jozef Felix. „Život pre Danteho bol totožný s čínorodosťou, prameniacaou rovnako z lásky ako z nenávisti... Sama predstava ľahostajného neutrála bola uňho späťa s najväčším pohŕdaním.“

V dnešných dňoch, ktoré žijeme tak dlho po Dantem, mi to pripadá veľmi príliehavé.

Odvtedy až dodnes

 Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Zuzana Mojžišová

Daniel Pastirčák

Odvrátená časť tváre

Medzi predstavu a skutočnosť, medzi pohnútku a čin padá Tieň. Medzi zámer a dielo, medzi cit a odozvu padá Tieň. Medzi túžbu a kŕč, medzi možnosť a bytie, medzi podstatu a pád padá Tieň. Napísal T. S. Eliot v záverečnej časti básne Prázdni ľudia. Tieň je v každom z nás. Odvrátená časť našej tváre: to, čo nepoznám, to, nad čím nevládnem. Kým som ponorený v tme, tieň mi zostáva skrytý. Tam, kde na mňa padne prvý lúč svetla, vynára sa tieň. Kto vykročí za svetlom, stretá svoj tieň. Mysel, čo sa obrátila k poznaniu, poznáva svoj tieň. Čím viac k nej preniká svetlo pravdy, tým zreteľnejšie sa vynára tieň, ktorý vrhá na skutočnosť. Čím viac vie, tým viac vie o tom, čo nevie. Vie, že pravdu samu nikdy celkom poznať nebude. Vôľa, ktorá sa obrátila k dobru, naráža na svoj tieň. Čím viac sa usiluje nesebecky patriť dobru, tým viac v sebe rozoznáva sebecké pohnútky. Jej čin je dvojznačný; s dobrom, ktoré chce, sa vynára i zlé, ktoré nechce. Cit, ktorý sa odvážil patriť láske, poznáva svoj tieň. Tam, kde chce byť láska nezištná, vidí v sebe tieň, ktorý i v milovaní hľadá svoj zisk. Pýcha si vo mne nechce priznať svoj tieň. Uzatvára ma do ilúzie bezchybnosti. Nepriznaný tieň odrážam na druhých a tak vrhám okolo seba tmu odcudzenia. Tieň je hlasom toho, čo môjmu bytiu chýba. Je výzvou vykročiť zo seba, od toho, kým som, k tomu, kým ešte nie som. Dáva mi poznať, že kráľovstvo pravdy a lásky nie je moje – je nado mnou. *Lebo tvoje je kráľovstvo...* Tak končí Eliot svoju báseň.

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

Zuzana Uličianska

autor: Pavol Surovec	starorimska drobná minca	EČV Martin	umenie (lat.)	schôdzka milencov	značka objektívov	ľud (čes.)	meno Caponeho	Pomôcky: DUC, ETAR	naplnil nábojom	vzáčne čierne drevo	prezent	Európska komisia	3. časť tajnícky	starogrécky zhýralec
druh kyslej čorešne								deň v týždni						
1. časť tajnícky								stolik na hru v kocky						
								nepodľahol						
	Adamovské strojirny	snáď (čes.)					pooberaj					solmizačná slabika		
		kanva (nár.)					mláďza					sladkovodná ryba		
podmienková spojka			doktor (skr.)			škandinávsky boh					Klub slov. turistov			
			lev (angl.)			chem. zn. argónu					starocgypt. boh Sínka			
smerom nadol					korálový ostrov					riečny kôrovec				predmestie Viedne
					rieka vo Francúzsku					mys				
časťica				sfahoval z kože					mužské meno					
				existuje					tam					
2. časť tajnícky						ľbuničina					starožidov. judejský kráľ			
pohyb pri hudbe						cudzí dravý vták					ako (básn.)			

Nie nad tým človekom treba plakať, ktorý sa narodil alebo zomrel, ale nad tým ktorý zaživa [...].
(Epiktétos, starogrécky filozof, 50-138)

Vylúštenie z minulého čísla: Na svete sú tri druhy správ. Pravdivé, pravdepodobné a nepravdivé. Pravdivé sú výsledky športových zápasov, pravdepodobné sú predpovede počasia a [nepravdivé všetky ostatné]. Mark Twain, americký autor a humorista (1835 – 1910).

SUDOKU

GRIDDLERS.NET

		4	7	9		1		5	
2				5			6		1
3		1			8		2		
4	7			1		9			5
			4	5	9				
5		2		7				3	4
	3		2			4			7
9		5			4				3
	2		1		3	5	9		

Inzercia

Hľadáam prenájom
50-ročný muž, predajca **NOTA BENE,**
abstinent (7 rokov), fajčiar,
s čiastočným ID, ale plne mobilný,
by rád vzal do prenájmu jednu
samostatnú izbu v rodinnom dome
alebo garzónku v rámci dosahu
MHD Bratislava.

predajca Peter, predajné miesto:
OC Cubicon

Kontakt: thaipan@azet.sk
tel: 0915 985 640
(sociálna pracovníčka **Zuzana Olšinová)**

Kódex predajcu

1. Predajca nosí preukaz so svojim registračným číslom a fotografiou pri predaji na viditeľnom mieste.
2. Predajca predáva časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze.
3. Predajca predáva časopisy na určenom predajnom mieste uvedenom na jeho preukaze.
4. Predajca predáva časopisy za oficiálnu cenu uvedenú na titulnej strane časopisu.
5. Predajca predáva časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
6. Predajca sa zdržuje na predajnom mieste bez detí do 16 rokov.
7. Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka.
8. Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

Kódex kupujúceho

zostavil predajca NOTA BENE Peter Patrónsky

1. Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka.
2. Kupte časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedenom na preukaze predajcu.
3. Predajcu si starostlivo vyberte.
4. Neplaťte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete.
5. Zoberte si svoj zaplatený časopis.
6. Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova predáť.

Chráňme spoločne prírodu na Slovensku. Aj vaša pomoc sa počíta

Vedeli ste, že aj na Slovensku môžeme využívať elektrinu z obnoviteľných zdrojov, ako sú slnko, voda, vietor alebo biomasa? Dokonca môžeme podporiť zelené elektrárne priamo zo Slovenska. Ak ste zvedaví, ako sa to dá, čítajte ďalej.

ZSE podporuje zelené elektrárne
Aj u nás každoročne pribúdajú nové zelené elektrárne. Produkt Zelená elektrina od ZSE je založený na podpore elektrární, ktoré vyrábajú elektrinu z obnoviteľných zdrojov. Podpora sa realizuje formou záruk pôvodu elektriny, ktoré tieto elektrárne vystavia.

„Naša spoločnosť nakúpi záruky pôvodu elektriny od výrobcov zelenej elektriny a priradí ich k zákazníckej domácnosti na základe jeho spotreby. V praxi to znamená, že ak je ročná spotreba domácnosti napríklad 3,5 MWh, táto spotreba je krytá elektrinou vyrobenou z obnoviteľných zdrojov, ktorá bola priradená konkrétnej domácnosti“, vysvetľuje Miroslav Bištuť, odborník na Zelené riešenia v ZSE.

Zároveň dopĺňa, že ZSE pre svojich zákazníkov zakúpila v roku 2020 záruky pôvodu obnoviteľnej energie od viac ako 900 malých aj veľkých vodných elektrární zo Slovenska a od viac ako 760 malých fotovoltaických elektrární po celom Slovensku.

V čom je Zelená elektrina iná
Zelená elektrina na rozdiel od klasickej, ktorá fyzicky „priteká“ do našej domácnosti, pochádza 100 % z obnoviteľných zdrojov. Vďaka Zelenej elektrine tak môžeme aktívne pomáhať chrániť životné prostredie a prispievať na rozvoj

zelených elektrární na Slovensku, ale aj v zahraničí. Energetický mix klasickej elektriny tvorí najmä energia z jadra a fosílnych palív (uhlie a zemný plyn). Možno si povieť, že jadrová elektrina je predsa nízkouhlíková a výrazným spôsobom sa podieľa na stabilizácii dodávok elektriny, avšak na druhej strane má veľmi negatívne dôsledky na životné prostredie v podobe likvidácie jadrového odpadu a likvidácie jadrových elektrární po skončení ich životnosti. Preto je na mieste otázka, či môže byť jadrová energetika dlhodobou udržateľnou.

Už 70 000 zákazníkov ZSE prispieva k ochrane prírody
Zelenú elektrinu už využíva viac ako 70 000 zákazníkov z radov domácností. Týchto 70 000 zákazníkov ročne ušetrí 20 899 ton uhlia, 6 656 068 m³ zemného plynu a zabráni vzniku až 33 928 ton CO₂ zo spáleného uhlia a plynu. Čím viac zákazníkov sa rozhodne aktívne podporovať zelené elektrárne, tým viac ich bude pribúdať, ich výrobné procesy sa budú zefektívňovať a to sa odrazí aj na postupnom znižovaní cien elektriny vyrobenej z obnoviteľných zdrojov.

Zelená elektrina zo Slovenska

Najľahší spôsob, ako mať zelenší domov

Michal Sabo
ekoaktivista, greenfluencer

www.zse.sk/zelena-elektrina

- Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Úlohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.
- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavu. Pri registrácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú

sumu 2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na

lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí, úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Zuzana Pohánková 0917275812 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905143651. Financie: Boris Fandák 0911209559, Alena Hanáková 0905956231. PR/fundraising: Tomáš Dobrovič 0915779746. Personalistika: Hana Hochel 0905440764. **Program NOTA BENE:** Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907733388, Peter Kováč 0908229830, Róbert Olejár 0917526158, Zuzana Butkovská 0905952471. Sociálni pracovníci: koordinátorka Belinda Fulierová 0911654411, Erik Kapsdorfer 0905440946, Lucia Frimmelová 0905440878, Zuzana Olšinová 0915985640. **Program BÝVANIE:** koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905595520, Rebeka Káplóczká 0908268034, Mária Teklová 0905440887, Hana Hochel 0905440764. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905812175. **Program ADVOKÁCIA:** Nina Beňová 0908434826. Emaily: meno.priezvisko@notabene.sk. **Redakcia:** Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská, Redaktorka: Dagmar Gurová 0917337235, Grafický dizajn: Pavol Čejka, Jazyková korektúra: Miroslava K. Valová.

Mesačník **NOTA BENE**, 21. ročník, 11/2021. **Vydavateľ:** OZ Proti prúdu, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, www.notabene.sk. **IČO:** 360 68 781, IČ DPH: SK2021585731, **číslo účtu:** 266 34 750 14/ 1100 Tatrabanka, **IBAN:** SK 21 1100 0000 0026 6347 5014, **BIC (SWIFT):** TATRSKBX. **Registrácia** na MV SR dňa 20. 3. 2001, číslo spisu: VVS/1-900/90-17945, na MK SR pod číslom EV 3665/09 ISS N 1335-9169.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu NOTA BENE na Slovensku: **BRATISLAVA** (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, poradcovia@notabene.sk, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Viera Vávrová viera.vavrova@dzu.sk, 033/742 3827, **HOLIČ** (2009): Azylový dom Emauzy, J. Cabelku 3, 908 51 Holíč, Hana Šafránková, 034 668 3110, emauzy.holic@gmail.com, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, PhDr. Rastislav Jedinák Email: rastislav.jedinak@charita-ke.sk Mobil: +421 910 842 182, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Krížovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centrumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrova 57, 949 01 Nitra, Andrea Rončková, 0907 451 771, 037 652 30 28, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, **POPRAD** (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Erika Mižigárová, 0910 890 254, 052/772 4209, erika.mizigarova@msupoprad.sk, **PREŠOV** (2017): Komunitné centrum Rómsky inštitút, n.o., K Satrej Tehelni 5/A, 080 01 Prešov, Mgr. Peter Németh, 0905 740 096, komunitneri@gmail.com, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TRENCÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, Patrik Bellay, 0940 401 716, patrik.bellay@charitatt.sk, **VRANOV NAD TOPLŔOU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Lúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578, chd.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Gabriela Hulíaková, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com

Nová kniha **NOTA BENE** od Zuzany Csontosovej prináša fantastický príbeh o úteku z ľadového kráľovstva samoty na pleciah láskavého medveďa. Príbeh o priateľstve medzi Lindou a Tomášom – chlapcom s Aspergerovým syndrómom – hovorí aj o tom, že nikto nechce byť sám.

Kúpite len
od predajcov
NOTA BENE.

DARČEK, KTORÝ POTEŠÍ DVAKRÁT!